مرۆڤ و دەوروبەر

-بەرگی سێیەم-

یەکەم و دوەم بەشی ئەم نووسینە لە بواری هێنانەدەری چارەنووسی مرۆ لە چنگاڵی هۆی بەرهەم و کاریگەریی «تناقض» دوە بەرەو پێشخستنی دەوری مرۆ خۆیەوە لە چەند و چۆنیی کۆمەڵایەتی و فراژی بوونی مێژوویی و لەوەشدا دوو لایەنی ئایەتی و نایەتی (ئەرێتی و نەرێتی) لە ڕابەرایەتیی هۆش [لە پلەی یەکەمدا] ڕوون کرایەوە کە دەزانین، یاخود دەبێ بزانین، بێ وزەی هۆش نە کۆمەڵایەتی و نە هیچ زانست و هونەر و دۆزینەوە و بەرەوپێش چوون لە منداڵدانی «مرۆڤایەتی» نەدەرسکا و تەنانەت چەکوچ و داس کە سەرەتاییترین و خوێرووترین هۆی بەرهەمن پەیدا نەدەبوون هەتا ڕۆژگارێکی پاش چەندین هەزار و ملیۆنەها ساڵ، بە کاوەخۆ هۆش دەپژا و دەبوو بە کاریگەرێکی تازەبابەت لە هەموو بوونەوەری جیهانی بەرهەستدا. بەو پێیە دەبوو هەرای بیردۆزییە هەمەچەشنەکان لە ڕاڤەکردنی سروشت و کۆمەڵایەتی، ئەو ماوەیەی وەها درێژخایین لە پشت پەردەی «نەبوون» دا وەک شیمانەیەکی (ئیحتمالێکی) هێزەکی‹١٦› لە هیچایەتیدا بە نەبوویی مابانایەوە. ئەمە دەڵێم لە سنووری ئەو ڕووبەرەدا کە تیشکی ڕۆژ تێیدا هێندە هێز و گەرماییە ڕوونکەرەوەی هەبێ بایی ئەوەی ژین و ژیار (حیاة وحضارة) پێیانەوە بگوورێت و بڕسکێت وەک کە لە زەوی گووراوە و ئافراوە، تەنانەت لەولای ئۆڕانۆس گەڕۆکی نیپتۆن ئەو گەرماییەی ناگاتێ زیندەوەرێکی لە لاوە بیچێتێ پێی بژێت چ جایی ئەوەی زیندەوەر بئافرێنێ. جارێ قسە هێنان و بردن لە بارەی جیهانی دەرەوەی تاقمەی ڕۆژ لە ڕووی بوون و نەبوون و چەند و چۆنیی ژیوەر تێیدا [تا ئەم ڕۆژەی ٩ی تشرینی دوەمی ١٩٩٦] ڕەنج بە فیڕۆ دانە مەگەر بە دەم خەیاڵی فەلسەفیەوە کە مەرجی نەگرتبێ ڕەمڵ لێدانەکەی سەر بە ئەنجامێکەوە بگەیەنێ. دەشبێ بڵێم، فەیلەسووفی هێژا و مێشک ئاوەدان بە زانستە بنجییەکانی جیهانی ماددی، وێڕای جیهانی هۆشلەبەر و گیانلەبەر، هەقی خۆیەتی [بەڵکوو فەرمانی بەرپرسیارییەتی] وەکازێکی دەسکردی خۆی لە بابەتی تیشکدەری زیهنی بە دەستەوە بگرێ، وەکوو عەساکەی مووسا پێغەمبەر شەقامی بەرهەنگاوی زاناکان بە سەح‹١٧› بکاتەوە.

لێرەدا ڕوونکردنەوەیەک پێویستە: مەبەست لە «زاناکان» بە تێکڕایی زانای هەموو لکەکانی زانست دەگرێتەوە. لە نوختەنیگای دەرخستنی نهێنیەکانی سروشتیش، پتر لە ئاست زاناکانی فیزیا و فەلەک و تێکڕای سروشت بە ڕاست دەگەڕێ، تەنانەت کە لە حاڵی مرۆ و گیانلەبەر دەتۆژنەوە لە کولانەی سایکۆلۆجی و بایۆلۆجییەوە ڕادەمێنن نەک کۆمەڵایەتی و سیاسەت و مێژوو... بەڵام بابەتی سەر بە «مرۆڤ و دەوروبەر» لەم نووسینەی بەردەستدا، بەناچاری و فەرمانی درێژەکێشانی ڕچەی دووبەرگی لێرە بە پێشەوە، لە پلەی دوەم و سێیەمدا هانا دەباتە بەر زانستی ڕووتی بێلایەن کە هات و تیشکێکی

بوو بە ڕوونکەرەوەی تاریکایی بە دەوری بابەتەوە، ئەگینا نیاز و ئامانجی ڕێنموونی کردن بۆ کوردێکی هەڵخەڵەتاو بە «ئایدیۆلۆجیا» ی سیاسی و ئابووری و ئایینی یان هەر جۆرێک بێ کە واقیعی ڕاستییە بێفێڵەکانی کۆمەڵایەتی دەشێوێنێ یەکسەر مل لە شاڕێی کۆمەڵایەتی سەر بە سیاسەت و ئابوورییەوە دەنێ کە وێکڕایان دەبنە چاویلکەی ئاپۆڕەی جەماوەری خۆشجڵەو بۆ دیتنی واقیعی هەڵبەستراو و باوەڕ پێهێنانی، بەتایبەتی لە جیهانە سەرلێشێواوەکەی پێی دەڵێن سێیەم و من بە بیستوسێیەم و سەدوسێیەمی دادەنێم. سەیریشت لەم ڕەفتارەم نەیەتەوە چونکە زۆرینەی کۆمەڵگەکانی ئەم جیهانە دواکەوتوەی ئاخەلێوەی سەدەی بیستەم شەیدای خەیاڵبافی و بوتپەرستی و تاکپەرستی و هیچپەرستییە و زێدە ئەستەمە بەلایەوە، لە خۆوە ئایدیۆلۆجیای پووچەڵ بتفێنێتەوە و بەپێی داخوازیی لێکدانەوەی ژیرانە. لە حاڵەتێکدا، کە بە ڕێکەوت، بیروباوەڕێکی پووچەڵی ڕەتکردەوە [گوتم: بە ڕێکەوت] لە سایەی باوەڕە پووچەڵەکەی خۆی ئەو بڕیارە ڕاستەی بۆ هاتوە چونکە بەڕێکەوت لەگەڵ پووچەڵەکەی خۆی ڕێک ناکەوێت کەوا ڕەنگە ئەمیان پتر ڕۆچووبێت لە هێڕی: وەک ئەوەی کە باوەڕێکی پووچەڵ وەها ڕانووێنێت پەلکەزێڕینە تریفەی قژی عەیشێ و فاتمانە یەکێکی دیکە بلێ، نەخێر ئەمە تاقی خودایییە و بەر ئاسمانانی داوە بە موعجیزە نیشانمان دەدات.

زاناکانی دوور لە سیاسەت و هەرا و مەزادی بورسەی بەرژەوەندی بە چەرخ و دۆلاب، زۆر بە داخەوە، پتر ڕۆچووی کاری خۆیانن تا ئەوەی بە جۆرێکی کاریگەر و ڕێکوپێک تێکەڵ بە سوودی سەرلەبەری مرۆڤایەتی بن وەیا لایەنگیری ئاپۆڕەی ستەمدیدەی وڵاتی خۆیان‹١٨› بنەوە هەرچەند جێی سپاس و منەتبارییە، کورت دەهێنێ:

١- لەچاو چی لێیان چاوەڕوان دەکرێت و

٢- لەچاو گرنگیی کێشەکان و

٣- لە چاو، با بڵێین، قوتابی و گەنج و خوێنگەرم وەیا کرێکار و وەرزێری وڵاتی پێشکەوتوو لەو مەیدانانەی باسی لێوە دەکەین. بەڵێ: دەزانم لەوانەیە قوتابی و گەنج فرکەی دەمارانیان پتر لە تەوژمی هۆش و هەستیارییان دڵیان ببزێوێت، کرێکار و وەرزێریش پتر لە چارەنووسی ڕۆژانە و پشووی مانگانە و مسۆگەر کردنی مافی کۆمەڵایەتیی خۆیان خەریک بن تا دەربەست بوون بە دواڕۆژی ئادەمیزاد. دیسانەوە بە پێی پلەی شیاوی بۆ هەڵگرتنی ئەرکی «بەرپرسییەتی» لە چەندوچۆنیی جیهانی ئادەمیزاد زاناکان پشکی گلەمەندییان قورسترە بەسەرشانیانەوە لە چاو خەڵقی دیکە. بێ ئەوەی بکەومە داوی ئاڵۆزکاوی یاخەگرتنی ئەو تاقمە زێدە مومتازە لە ڕووی کەمتەرخەمیانەوە بەرانبەر «چارەنووس» هەر ئەوەندە دەڵێم دوو کەڵە قارەمانی ڕێی مرۆڤدۆستی، بیرترەند ڕەسل و زاخارۆف، بە نموونە دەخەمە یادی خوێنەر کە ئەگەر زۆرینەی زانا زلەکانی جیهان قورسایی خۆیانیان خستبایە چەرخوفەلەکی سیاسەت، وەک کە ئەم دوو مێرخاسە کردیان، بێگومان لەنگەری تەرازووی کاروباری جیهان، تا ڕادەیەک بەلای چاکەی «مرۆ» دا قورستر هەڵدەستایەوە. جا ئەگەر خوێنەرێکی حەز لە ڕەخنەبازی بکات و بە دەممدا بێتەوە و بڵێ: کەی دەلوێ بۆ زانای ختم بووی لە کارە سەختەکەی و دۆش داماو بەدەست ئەو ئامێر و جیهازە بێ ژمارە و سنوورەی زەڕڕە قلاشی و ئاسمانگەڕی و میکرۆبدۆزی و... و... باداتەوە سەر

نمایشت و مانگرتن و جەبهەرێکخستن و نازانم چی، دەڵێم، فارس گوتەنی: نە بدین شوری شور و نە بدین بی نمکی... نە هێندە سوێر و نە هێندەش بێخوێ. ڕێگایەکی مامناوەنجی هەیە، وەک تەیەمووم لە نێوان دەستنوێژ و بێ دەستنوێژیدا، نوێژەکەی پێ بەڕێ دەکرێت. وەک کە شەریعەت عوزری بێ ئاوی ڕەت کردەوە بە تەیمووم ئەوان زانا زلانەش ئەگەر وەک سۆفی بایز کە مەراقی نوێژی لە دڵدایە، ئەوانیش بە مەراقێکی ئەوتۆیی لە خانەی بێ جووڵەیی دەردەچوون و ئحم ئحمێکی دزدەنگدانیان لەو سیاسەتمەدارانە دەکرد... بە هەمەحاڵ سەدجارماڵیان ئاوابێ کە چرای زانستەکانیان بە درێژایی ڕۆژگار ڕووناکایی هاویشتوە بۆ دیتنی ڕاستییەکان و داهێنانی ئەو ئالەتانەی لە جیاتیی ئادەمیزاد قورسایی ناقۆڵا هەڵدەگرن و ڕێی درێژ کورت دەکەنەوە... ئەمما هەزار لەعنەت لە چەکی ئاتۆم و بایۆلۆجی!

ئەم سەرنجانەش لە حاڵوباری زاناکان هەر دەچێتەوە حیسابی «مرۆڤ» و «دەوروبەر» کە مرۆڤ مەخلووقێکی زاتییە نەک ئالەتی وەیا غەریزی تا ئەوەی تاک تاکی زاناکان لە مەیدانی پەرۆش بۆ مرۆ هەموو ئەو مەودایە پڕ دەکەنەوە کە «غاندی» و «عومەر عەبدولعەزیز» جودا دەکەنەوە لە هیتلەر و ستالین و جەنگیزخان: هەر لە ڕەسل و زاخارۆفەوە هەتا زانای زانستفرۆش و بە تەماع لە کاردان بەڵام، بێگۆمان زانای نزیک لە فرشتە گەلێک پترن لەزانای خزمی شەیتان : خۆ ئەوەی ڕاستی بێ من لە باوەڕیکدام کە ڕزگاربوونی «مرۆ» لە دەست ماکە بەدەکانی دەروونی [و لە نیازە چڵێسەکانی فرنداقبازیی سیاسەت و سەروەت و خوێنخۆریی «سادیزم» و نەخۆشیەکانی نەفس] لە پلەی یەکەمدا بەندە بە زانست و زاناکانەوە کە هەر ئەوانن دەتوانن نەخۆشیی عەمەلە و وەرزێر و قوتابی و هەموو خەڵکی «ناوەندی» چاک بکەنەوە دژی ڕیزپەڕی و تێکدان و تاوان.

لەم قسانەم ئاکامێک خۆ بە دەستەوە دەدات کە بە مەبەستم نەگرتوە دووچاری خۆممی بکەم بەڵام، وەک مووی لووت، لێ دەرباز بوون و پشگوێ خستنی بەلای ناومکینەوەیە: کە بسەلمێنین زاناکان زوربەیان بەهۆی نقووم بوونیان لە کارە گرنگەکانیان و کەم دەرفەتی خۆهەڵقوتاندن لە کاروباری سیاسەت و چارەنووس... و... و... ناکەونە سەر باری خەفەتی لاوەکی و پەرۆشی نامەئلووف، ئنجا دەبێ حاڵوباری ئاپۆڕەی ملیارەها خەڵقی جیهانی سێیەم کە بە حاڵ پێی ناوەتە جغزی «مێژوو» و گەرمەتەریقی ئەفسانە و ورێنە و دەجاڵی ئاخرزەمان و پابەندی ڕابەری شەعبەدەباز و عەوامخەڵەتێن و لەخشتەبەرە و هەتا فاکوفیکی باهەڵدراوتر هەبێ توخنی گومڕایی سادە ناکەوێ. ئەم ملیارەهای نەفام و نەزان و سادەلەوح کە ئەگەر تەنها بە فەرمانی غەریزە، وەک جانەوەر، خەریکی پەلەی ژیان بایە نەدەهات فرمێسک دابارێنێ بۆ ڕۆژگیران و مانگیران و خۆی بە قوربانیی قۆڵبڕی درۆزن بکات... میزی چێڵی نەدەخواردەوە بە ئومێدی نازانم چی... لەسەر توانجێک دژی ڕابەرە شەیتانەکەی چاوی کوڕی خۆی نەدەکۆڵی و دەیان و صەدان کرداری ئەوتۆی نەدەکرد کە هەر شێت و گێل و لەخشتەبراو دەیکەن. تۆ بڵێ چەندین ساڵی دەوێ بۆ ئەوەی، بەلای کەمەوە، دوو ملیار تا سێ ملیار مرۆی مێشک داخراو و چاو نووساو و هەست هێڕ بگاتە پلەیەک لە هۆشیاری و تێگەیشتن حاڵەتی شەختەکردوویی تێپەڕێنێت وەک ئاو شل بێتەوە بە گەرمایی ناوەکیی لەش و هەناوی نەک لە لاوە گەرمایی بە شرینقە تێ بکرێت؟ چونکە

ئەگەر گەرمابیەکە لاوەکی بوو سەرلەنوێ حاڵەتی شەختەکردوو دەگرێتەوە مەگەر هەمیشە شرینقە لە کاردا بێت! ئاوی بێ هەست و هۆش بە بەریەوە نییە لە خۆوە گەرمای بزێتەوە و لە حاڵەتی شەختەیی دەرچێت. گلەیشی لێ ناکرێت بەڵکوو کەڵکی نامێنێ ئەگەر وەها نەبێ. بگرە، چی پێی دەڵێن «داخوران و داشۆران» (تعرية وتاكل) کە لە ماوەی ملیۆنەها ساڵدا بە شەختەکردن و توانەوەی ئاو خۆڵ پەیدا دەبێ لە بەردی رەق، ئا ئەم دیاردەیەی وا بە پێز و بڕشت پەیدا نەدەبوو. هەرچی مرۆیە بە پێچەوانەی حاڵەتی ئاو هەمیشە بە دەست کاریگەرەکانی نەزۆکی «کۆمەڵگەی مرۆ» شەختە دەکات و سەدەها ساڵی دەوێت هەتا نەختێکی شەختەکە دەتوێتەوە. لەم حاڵەشدا «کۆمەڵایەتی» دەتوانێ و توانیویەتی، بارتەقای پێشکەوتنی لایەنە رۆشنەکانی، هەر لە گەییشتنەوە یەکتری حاڵەتی «رۆشنایی» ی کارەبا و تاریکایی «شەپڵتەخۆری» جۆرێک شەختەی حەرامزادە دروست بکات کەوا بەر لە کارەبا و ئاسمانگەری نەدەشیا پەیدا ببێت، تا ئەگەر لە سەدەکانی نۆزدە و هەژدە و دوازدە... چرا قۆدیلە و مۆم رووناکییان دەبەخشی، لە سەدەی بیستەم میللەتی ئەفغان بە دەستی خۆی هەموو ئەو بنەمایەی سەر بە زانستی نوێ کە مەلیک ئەمانەڵلاخان بنیاتی نابوو تەفرووتوونی کرد...‹١٩› چاوبگێرێت بەم جیهانەی ناسازی سێیەمدا و پتریش هەڵکشێت بۆ جیهانی نێوان سێیەم و لە خۆی بەرەژوورتر قەسابخانەی ئەوتۆ دەبینێت هێندەی قەسابخانەی بازاڕی گۆشت بە برەوە گۆشتەکەشی نەک ناخورێ و بەس بەڵکوو بە مەسرەفی قورس و ئەرکی کوشندە دەبێتە خۆراکی دڕندان.

بەهەمەحاڵ ئەم تێبینییە کورتە و وردە هێمای ڕوە و حاڵوباری سەردەم کە نەتەوەی کورد لە ناوەندی دۆزەخەکەی و تاریکایی ئەنگوستە چاوەکەیدا دەژیت پتر ڕێگە تەخت دەکات بۆ قەڵەمێکی کوردی لە «مرۆڤ و دەورووبەر» بدوێت و ڕوونکردنەوەی واقیعی ئەو مرۆڤ و دەوروبەرەی بە مەبەست گرتبێت لەبەر دوو هۆی زێدە بنجی:

١- نووسینەکە بە کوردییە و غەیری کورد تێی ناگات.

٢- نموونە هێنانەوە و ڕووداوی شاهیدی حاڵ پێوەندی بە کوردەوە هەبێ ئاسانتر قسەی بڕندە و زەق و تفت و تاڵ لە قەناعەتی خوێنەر نزیک دەخاتەوە چونکە ئێشی برینی خۆی، کوردەکە، بەڵگەی دروستی قسەکانە بۆ تاک و کۆمەڵی کوردزمان و کوردویژدان.

بە عادەت نووسینی ئەکادیمی لە ڕوانگەی بەرینەوە چەشمەندازی سەر بە بابەتەکەی دەداتە بەر لێکۆڵینەوەی بە کێش و تەرازوو، هەروەهاش مێژوونووس (مەگەر چۆنها) ڕووداوی تێپەڕیو کە دڵی لێ نادات و خوێنی لەبەر ناڕوات و گرمەی تۆپ و لرمەی ڕماندن و دووکەڵی سووتەمەنی لێوە هەڵناستێت، بە گیانی ئارام و هەستی بێلایەن دەخاتە ژێر تیشکی یاسای ئەوتۆ دەست بدات بۆ قالبی ڕووداوەکان وەک کە من و تۆ دەچینە بەر دوکانی قەساب گۆشتی بێگیان دەکڕین، هەتا ناسکتریش بێ پتر لێی ڕازی دەبین، هەقی پەلەفرتکێی دەمی سەربڕینی ئاژەڵەکەشمان نییە...

دەڵێن ئەبو عەلای مەعەڕری نەساغ کەوت گۆشتاوی فرووجیان لە پێش دانا. گوتی، بۆچی بەچکەشێرێکتان سەرنەبڕی بۆم... گۆشتاوەکەی نەخوارد!!! [شەوی ١٤ لەسەر ١٥ی تشرینی دوەم، سەعات ١٠,٢٥، ئەمە دەنووسم. بە دەست خۆم نییە چاوم ئاوی تێگەڕا].

داخوازیی حاڵ ڕووبەڕووی دەمەتەقەیەکم دەکات لەگەڵ نیوە بەیتێکی حاجی قادر کە دەفەرموێ: «تەماعی گەورەیی بێ چەک نەکەن نەک!». ئەم چەند وشەیە بەدیهیەکی ئاشکرا و ڕاڕەوێکی شارێ دەستنیشان دەکات بۆ سەر ئامانجێکی ژوورووی ئامانجانەوە کە دەمەتەقە هەڵناگرن. هەر حاجی لە هەمان برە شیعردا دەفەرموێ:

هەتا وەک ئاگری ژێر کان لەگەڵ یەک
ئەگەر تووفانە لەشکرتان بە پووشەک

باوکیشم لەم بوارەوە بۆ ئەم بەیتە چوە:
ئێوە هەرچەند کە قەومەکی زۆرن
فائیدەی چی کە توخمی خۆخۆرن

شاعیر و خاوەن دڵ و دەروونی پاک زۆرن بۆ هەمان جۆرە بیرورا ڕۆیشتوون و تێشیاندا هەیە پەندی تێکەڵ بە تاوگیری کردوە، تەنانەت حاجی و باوکیشم لە مەیدانی تانووت وەبەرنان ئەوەیان گوتوە کە دەبێ بگوترێ. بەڵام لەگەڵ پێویست بوونی ڕێز ڕاگرتنی تانووت و دنەدان و بووژاندنەوەی گیانی هەڵمەت و یاخیگەری، ناچارین بە پێی هێز و توانا و زەرفی لەبار خەباتی خۆئازادکردن بەڕێوەبەرین. دەزانین دەبێ چەکمان هەبێ دوژمنی پێ کەنەفت بکەین، بەر لە چەک پەیدا کردن دەبێ هۆشی تاکتیک و ستراتیجی شەڕ و ورووژم و کشانەوەمان بە دەرس خوێندبێ... دەبێ بزانین وتووێژێکی لەگەڵ کوردی سەر بە تورکیای دەکەین زۆر بە درەنگەوە دەگاتە بەر گوێی کوردی کوردستانی ئێران یان هەر نایگاتێ: گریمان دەنگەکە بە کزی و بە جۆرەک لە جۆرەکان کەوتە بەر گوێی ئەو کوردانە ئایا چەندی دەوێ هەتا دەبێتە ئایین... هەتا ڕێزی خەباتکارانی بۆ سازدەدرێت... هەتا تۆپ و شەستیر [ی ئەو سەردەمەی حاجی قادر] ی بۆ لە هەندەرانەوە جەلب دەکرێ... پارەی چەک و ئازووقەی چەکی ئاگرین لە کوێوە هەڵدەقوولێ؟ ڕاستییەکەی ئەم پرسیارانە لەسەر کاغەز وەرامیان بێ وەرامییە چ جایی لە مەیدانی واقیعی ڕەجاڵ کە جەمە نانی سبەینە و ئێواران بۆ خەباتگێڕ و جەنگاوەران لە ماوەی ساڵ و دوو ساڵ و دە ساڵدا (کە لەوانەیە شەڕە خەیاڵکردەکە بێبڕانەوە بێت) ئەرکێکی پشتشکێن و هەناسەبڕی دەوێت. دەزانم، تۆش دەزانیت، خەباتی گەلان بە درێژایی ڕۆژگار و بە هەژاری و نەداری و ماڵکاولی چۆتە سەر، بەڵام لێرەدا کە ئێمە ڕێمان هەیە لەسەر کورسی و مێزی نووسینەوە و دوور لە هێرشی جەندرمە و پۆلیس، بە دڵی ئارامەوە، سەیری پانۆرامای بزووتنەوەی ڕزگاریی گەلان بکەین دەبێ بە چاوێکی واقیع بین و هۆشێکی کرایەوە قەڵەم و زمان لە «خەباتی گەل» بخەینە گەڕ کە دەکاتەوە خەریک بوون بە «چارەنووس». لەو کولانەیەی تێوەڕامان لە خەباتی گەلان چەند خاڵێک لە تێبینی و هەڵسەنگاندن نیگا ڕادەکێشن:

١- مەگەر چۆنها، دەنا خەباتگێڕانی نەتەوە کە ملیان لە بزووتنەوەی چەکدار ناوە بە تەمای سەرکەوتن بوون نەک تێشکان. لە چەند دڵگەرمێک بەولاوە، ئاپۆڕەی خەڵق مل لە چەقۆ ناخشێنێ بۆ تەڕدەماغی و فیزوناز: کە بزانێ بزووتنەوە نەزۆکە، مەگەر شێت بێ، ڕێگەیەکی هەموارتر لە «مردنی

بێسوود» دەگرێتە بەر. ئەم بڕیارەی ڕستەی دوایین بە ڕاست دەگەڕێ نەک هەر لە خەباتی خۆبەختکەران، بگرە لە شەڕی نێوان حکومەتانیش هەر ڕاستە. لە نموونەدا دەڵێم: ژاپۆن لە جەنگی جیهانی دوەم کە بۆمبای ئەتۆمی بە دیاری بۆ چوو دەرحاڵ ئالای تەسلیم بوونی هەڵکرد. ئەگەر لە سەرەتای شەڕیشەوە زانیبای دوژمن ئەو بۆمبایە پەیدا دەکات، شەڕەکەی دژی ئەمەریکا و ئینگلیزی بەرپا نەدەکرد و خەریکی داپەڵۆسینی چین دەبوو.

پەندێکی لەم ڕاستییەوە هەڵیگرێتەوە ئەوەیە کە ئومێدی سەرکەوتن لە خەبات، لە جەنگ، نابێ لە ٥٠٪ کەمتر بێ (هەرچەند دەزانم خوێنگەرم بە ١٠٪ ش ڕازییە، زۆر جاران بە هیچیش).

٢- ئەو نەتەوانەی کە لە ئاکامی خەباتی قەرناوقەڕن بە ئامانج گەییشتن دوو هۆی کاریگەر یاریدەدریان بوو [جگە لە: ١- وزەی جەنگ، ٢- هێزی بەردەوام بوون بە هۆی تێری و تەسەڵی نەتەوە خۆی]:

هۆی یەکەم: غاڵبی ئەو نەتەوانە ئەگەر داگیرکەر لێیان گەڕابایە لە خۆوە دەبوونە دەوڵەت چونکە هەموو مەرجەکانی پێویست بە بنیاتنانی دەوڵەتیان هەبوو. لە نموونەدا دەڵێم: پۆڵەندەی لەتلەتکراوی بەر لە شەڕی یەکەمی جیهانی پتر لێهاتوو بوو بۆ دەوڵەت پێکهێنان لە تورکیای ئەوسا. وارشۆ شارێکی مەشووری جیهان بوو...

هۆی دوەم: زەرفی لەبار هەمیشە بۆ ئەو نەتەوانە لە کەمیندا بوە، واتە وەک نەتەوەی کورد نەبوە کە دەرگەی ئومێدی لێ داخرابێ بۆ ماوەی ٢٥٠٠ ساڵ. حاڵوبارێکی ژیاری و ئابووری و هونەری کە لەو نەتەوە ژێردەستانەی وەکوو پۆڵۆنیا و ئۆکرانیا و کوێ و کوێ هەبوە ڕێز و حورمەتێکی بۆ دیاری کردوون لە نێو دەوڵەتان تا ئەوەی بێگانەی داگیرکەر حیسابی بە بنەمای کردوە بۆ ڕەزامەندیی ئەو نەتەوە پێشکەوتووانە، چ جایی ئەوەی دەوڵەتی نزیک و دوور، بە تایبەتی هی نزیک لێیانەوە، هەموو دەم ویستوویەتی ئەو داگیرکراوە پێشکەوتووانە سەربەخۆ بن مادەم مومکین نەبێ ببن بە هی خۆی.

تۆ سەیری پاش شەڕی گەورەی یەکەم چەندەها و چەندەها لە حکومەتی نۆژەن وەکوو دوومەڵان هەڵپۆقین. هەر لە دەوری خۆتدا سووریە و عێراق و ئوردون و لوبنان و ئەرمێنیا بوون بە دەوڵەت. کورد نەبێ مایەوە بە پارچەکراوی بە تێبینی ئەوەی کە پێشتر کەرتی کوردستانی عێراق و کوردستانی تورکیا خاکێکی سەرانسەریان هەبوو بێ حدودی جوداکەرەوە. کوردی سووریەش دابڕا لە کوردی عێراق و کوردی سەر بە تورکیا... پەیمانی سێڤر، هەرچەند ئەگەر نەسڕابایەوە، زەرەری لە تورکیا دەدا کە دوژمنی ئینگلیز و فەرەنسە بوو بەڵام بەرژەوەندی زلتر لە مافی کورد دوژمنی کوردی پاراست لەو زەرەرە. ئنجا ئەگەر بگوترێ ئەو وڵاتە باسکراوانەی کە گوتمان حکومەتیان بۆ داندرا هەر بوون بە ژێردەست پێت دەڵێم: خۆزی کوردیش وەک ئەوان دەبوو بە ژێردەست! تەنانەت ئەگەر بە ژێردەستیش یەک پارچە بوایە هەر لە سووددا بوو خۆ ئەو بە چەندین کەرتەوە هەر ژێردەستە. ئەمە دەڵێم لە حاڵێکدا تازە حکومەتەکان هەموویان دوای شەڕی دوەم سەربەخۆ مانەوە. کوردیش، بە زاهیر، وەک ئەوان دەبوو. لێرەشدا تێبینی ئەوە دەکرێ کە ئەگەر کورد لە ڕۆژی یەکەمی بوونی بە حکومەت، «حکومەتی خەیاڵی»

سەربەخۆ بوایە نەیدەزانی حکومەت دابنێت و کەس نازانێ حاڵوباری ئەو وڵاتە دواکەوتوەی بێ ژیار «حضارة» بە دەست خۆیەوە چی بەسەر دەهات. نموونەش لە عێراق وەردەگرین کە ئەگەر لە پاش شکانی تورکەکان ئینگلیز وازی لە عێراق هێنابایە چۆناوچۆنی خۆی بەڕێوە دەبرد: بەغدا نەیدەتوانی پۆلیسێک بنێرێ بۆ دەڵتاوە ئنجا ئیدارەی بەسرە و ڕەواندزی بە چی دەکرد؟ شیعە و سوننە چۆن دەبوون؟ تورکیا و ئێران چەند ڕادەوەستان لەسەر داگیرکردنەوەی؟ وەهابیەکان تا کوێ دەهاتن؟ چ هێزێک بەری دەگرتن؟ خولاسە گەپی خەبات و شۆڕش و دەوڵەت دانان وەک کایەی منداڵان نییە بە تیروپشکێ یەکێک ببێتە میر و یەکێک وەزیر و ئەوی دیکە گزیر: باوەڕ دەکەم «میر و گزیر» یش چاو سوورکەرەوەی دەوێ دەنا یەکێک لەلاوە بە زۆرەملێ خۆ دەکاتە میر و دەکەوێتە شەڕە چەپۆلک لەگەڵ میری تیروپشکێ...

ماوە بڵێم فەلاکەتێکی زلی بێئامان هەیە لەبەر هەنگاوی هەر میللەتێکی جیهانی سێیەم و وەک ئەو کە هات و بە ئامانجی دەوڵەت و سەربەخۆیی گەییشت: لەو ڕۆژە گەشە پیرۆزەوە کولەمەرگیی میللەت بە دەست «زۆردار» ی خۆیی چ هی حکومەت چ هی نفوز و پارە، دەست پێ دەکات؛ خەباتگێڕەکەی لێی دەبێتەوە بە جەندرمەی وەک کە دەگوترا؛ هەیتە تەڕ و وشک پێکەوە دەسووتێنێ. لە بیرت بێ پۆڵپۆت چی کرد بە میللەتی خۆی. هیچ دوژمنێکی لاوەکی دڵبۆگەنی و ڕق لە دەروون خەیاڵ ناکاتەوە لەو تەرزە دڕندەییەی نەزۆک! بێگانەی دەسەلاتدار خەریکی کارێک دەبێ زێدە سوودی لێوە وەربگرێ بە تایبەت کە بێگانەیەکی توجار مەشرەب بێ نەک پاڵەوانپفێکی خۆپەرست و قۆڕەدەماغ کە وەک گورگ نێچیر داپەڵۆسێ. پۆڵپۆت، باوەڕە پووچەڵەکەی دژی بۆرجوازی بوو بە حەلاڵکردنی قڕ تێخستنی سەرلەبەری چینی ناوەند و بەرەژوورتر.

خەباتگێڕی سەرکەوتووش لە ئاکامی کۆبوونەوەی دوو کاریگەری: ١- ئەرکی ڕۆژگاری خەباتی سەخت، ٢- خۆ بەزل زانین و ناز کردن بەسەر واقیعێکی لە حیسابی خۆیدا دەستچێنی خۆیەتی. ئەم دوو کاریگەرە لە نەتەوەیەکی دواکەوتووی سەدان و هەزاران ساڵدا بەشێکی پێکهێنەری خەباتگێڕیەتی کە دڵ و نەفس و لەشی برسییە بۆ بژێوی خۆش مەزەی ماددی و مەعنەوی. لە وڵاتی پێشکەوتوو [مەبەست نەتەوەی پێشکەوتوە] خەباتگێڕ و سیاسی یەک شتن، چڵێسیش لە نێواندا نییە، هەشبێ مەیدانی بەرتەسکی بۆ کراوەتەوە. ئەو بەرتەسکەش خەڵقێکی هوشیار و دابونەریتێکی سەر بە نیزام و یاسا تێیدا زاڵە. هەرچی نارەزامەندییەک هەبێ لە ڕێی هۆی سەلمێندراوی کۆمەڵ، بە حکومەت و ناحکومەتییەوە ڕەخنەی لێ دەگیرێ و هەوڵی نەمانی دەدرێ. ڕەخنە لێگیراویش مافی خۆ ڕوونکردنەوە و نیاز پاکی هەڵوەستەکەی لە دڵخوازی خۆی دایە ئیتر یا بە کاری دەهێنێ یا واز دەهێنێ. ئەمە شێوەی واقیعە، بە تێکڕایی دەیشوبهێنم بە دەشتێکی بە زاهیر هەموار و بێ قۆرتە لە چاو گرد و تەپۆڵکە و شاخی بەدەورییەوە. بەڵام بێگومان مرۆ نابێتە فرشتە. ئنجا ئەگەر نەبوونی بە فرشتە ڕێ بدا قسەکانم هەڵوەشێنێتەوە لە بارەی کۆمەڵگەی پێشکەوتوەوە بەوەندە ڕازیم کە بسەلمێندرێ ئەو پێشکەوتووانە مرۆن نەک شەیتان و عفریت کە دەزانین لە جیهانی پەنجاوسێیەم بە زەحمەتێکی زێدە زەحمەت دەسەلاتداری تێدا نەبێتە «حیفریت» بەهەمەحاڵ لە خوێنەر ڕادەپەرمووم هەست بکات بەو ڕاستییە چاوگیرە زراوتۆقێنەی نەبوونی وزەی نارەزامەندی لای زۆرینەی هەرەزۆری تاکانی جیهانی سێیەم، کە تاک

ئیرادەی نەبوو کۆمەڵیش دەبنە ئاپۆرەی بێ ئیرادە! تاکی تەنها تاکیش دەبێتە خەڵتەی وەک سەلکە پیوازی کوتراو بەڵام فرمێسک لەچاوان پەیدا ناکات وەک کە پیاز دەیکات!

دەبێ بۆ خوێنەر بە دەنگ بێم لە پرسیارێکی بە دڵیدا دێت و ناگاتە بەر گوێم: بەڵام دێتە بەر هەست و هۆشم. دەفەرموویت، ئەم نووسینە دەمودووی جودایە لە هی دوو بەشی پێشووتر منیش دەسەلمێنم و مەبەستیشمە هێوێنی بەشی سێیەم خزمایەتی هەبێت لەگەڵ شیری لەوەرگەی کۆتایی ١٩٩٦. بەشی دوەمی نووسینەکە لەساڵی ١٩٨٤ نووسراوە. لەوساوە تا ئەم رۆژگارە رووداوی تازەی بێسابیقە لە هەرێم و لە خاوەری نزیک و لە سۆڤێتستان و گەلێک شوێنی تری دوور و نزیک کەوتۆتە بازاڕی سیاسەتی بەرتەسک و بەر بەرەڵا.

ئەم زگوزارەی سیاسەت کە وشاری بۆ هۆش و دڵی مرۆ دێت بەشێکی زەقوپۆزی کوردەکەی خۆمان دەگریتەوە. هەر نەبێ خەبەراتی سەر بە کورد، جگە لەوەی بارستی چەندین جار لەچاو ڕابردوو زیادی کردوە، پتر لە هی دیکە سەرنجی کوردەکە ڕادەکێشێت و دەیجوێتەوە سەرەڕای ئەوەی کە جۆری دەم و ڕاوێژی خەبەرسازان لە کولانەیەکی چەشمەندازی نوێ بۆ کورد حکایەتخوانی دەکات. لایەنێکی تایبەت بە هەستی شەخسی خۆشمەوە پتر ئاشنام دەکات بە خەبەراتی تازەی کورد، لەگەڵ ئەو هەموو دزێویەی تێیدایە، و بە چەندوچۆنیی سەرەنجامی کۆمیونیزم وسۆڤێتستان کەوا ڕەنگە نووسینەکانی پێشووم (لە ١٩٦٠ ەوە) بە دەوری ئەو باسانەوە خۆیان لە نیشانە خشاندبێت ئەگەر نەڵێم پێکابێتیان. چاوێک بە «اعادة التوازن...» دا بگێڕیت دەبینیت بەر لە نزیک ٢٠ ساڵ گوتوومە، نەبوونی کیانی کورد چ نرخێکی زلی مەعنەوی لێ سەندوە کە لە ماوەی تێشکانی ٢٥٠٠ ساڵدا «نرخی نژادپەرستی» ی تێدا نەڕسکا بەو جۆرەی کە سنووری «کیان» بە دەوری نژاددا دەیڕسکێنێ. لە بیرمە نووسیوومە «... فنحن مرعی بلا سیاج وحي بلا ديدبان وضيعة خلت من فزاعة الطيور». لە بەشی یەکەمی ***مرۆڤ و دەوروبەر*** یش کە دێمە سەر تاوانبارکردنی گوتاری «دنیادیدە» کە تەڵەبەی کوردی ئەڵمانیای بە سەگی نێوان تەپەڵۆ و لەیلان شوبهاند، ئەو خۆ بەکەمزانینەی ژێردەستی دوو هەزار ساڵی دەهێنمەوە بە سەبەبی کۆمەنەکردنی «دنیادیدە» لەو قسەی وا لەوجرِ و زێدە نزم و ئێسکشکێن کە ئاڕاستەی تەڵەبەی کوردی دەکات...

خولاسە نووسینی بەردەست لە ئاووهەوایەکی جودای دوو بەشی لێرە بە پێشەوە دەدوێت. لەگەڵ ئەمەشدا بیروڕای دوو بەشەکە بەو ڕووداوانەی تازەبابەت پتر دەچەسپێ، چونکە ڕووداوەکان هیچیان بەر ئەو تەفسیرە ماددییە ناکەون کە بەرەی چەپ و مارکسیست ڕاماڵی گوێی گوێگرانی دەکرد: تومەز ئەوەی دەبوو برمێ نەڕما ئەوەی دەبوو نەڕمێ ڕما. کوردەکەش ملی ناوەتە گەپێک چ پێوەندی بە «زێدە نرخ – فائض القيمة» و تەناقووزی چینایەتییەوە نییە: لە دووبەرەکییەکدا هەڕەمەی هەموو چینەکان و ئایدیۆلۆجیەکان تێک ئاڵاون بە تێبینی ئەو حەقیقەتەوە کە چینی پرۆلیتاریا [زوربەی وەرزێرە، کرێکاری ئەم رۆژگارە جاریٚ لە کوردستاندا پەیدا نەبوە] بایی یەک سەرۆک عەشیرەت یان سەرۆک جاشی کۆنی حورمەت نییە، خۆیشی بە خەیاڵیدا نایەت ببێتە گزیر. ماڵم حەقە وەرزێری بێ دەرەتان و بێسەواد و بێ وزەی باوەڕ بەخۆ کردن و بێ ئامانجی نەقش بەستوو لە دەرووندا بە تەواوی ئەم دێڕە بەیتەی پێنج

خشتەکیەکەی قازیی هەڵەبجە، مەلا حەسەن، کە لە سییەکاندا یان کمێک پێش سی، هۆنیوەتەوە و دەڵێ:

هەرکەس کە گوتی ئەمتە بەچەن<۲۰> دەبنە غولامی

نەخشەکێشی وەرزێری هەرێم بوە بێ زیاد و کەم لەوەتەی شۆڕشی ۱۹٦۱ هەڵایساوە تا ئەم دەمەی بەرەو کۆتایی ساڵی ۱۹۹٦. من نامەوێ وەرزێر بشکێنمەوە لە حاڵێکدا شۆڕشگێڕ خەریکە شۆڕش دەکوژێنێتەوە: کە عەیبدار هەبێ، بسەلمێنین و نەسەلمێنین، میراتێکی مێژوە پشکی هەموومانی تێدایە: هەتا پتریش هەڵکشاو بین لە دەسەڵاتدا پتر عەیبدارین.

ئنجا ئەگەر بێین لە ڕێی «ذاتية وموضوعية»وە ڕووداوان هەڵسەنگێنین، ئەوسا بە زەڕڕەبینیش تۆسقاڵی مەوزووعیەتیان تێدا نادۆزینەوە [لەم ڕستەیەدا کوردەکە مەبەستە هەرچەند دەیان نەتەوەی تریش خەریکی خۆفۆتاندنن]: «هەرێمی کورد» و گەلێک شوێنی تریش جۆرێک زاتیەت بەکاردەهێنن هەر دەڵێی بە دیاری لە دوژمنە هەرە کوشندەکەیەوە بۆی هاتوە. لەگەڵ ئەم ڕاستییە ئاشکرایەش پینەچی سیاسی و ئایدیۆلۆجی زۆرن تەقڵە بە واقیع لێدەن لەسەر کاغەز وەیا بە زمان باری لەنگولۆری فەلسەفەی بە چەرخ و دۆڵاب و داوا تەقلیدیە پێچەڵپاچەکان لەنگەربەند بکەن و سووچ و تاوان بخەنە گەردەنی بەدکاری ناوەکی و دەرەکی و ناسازیی هەڵکەوتی سیاسەتمەدارە زلەکانی جیهان و وەسوەسەی شەیتان و ئەرکی گران. لەم بەهانانەشدا تەنها ئەرکی گران قەناعەتبەخشە بەڵام نابێتە پاکانە. بە پێچەوانەوە تاوانی تاوانبارەکان خەستتر دەکاتەوە: یەکێک ئەرکی زیادی بەسەرەوە بێ چۆناوچۆنی بێ ئارەزووی چڵێس و چڵکن شەڕی ناوخۆیی و وێرانکاری دەکاتە سەربار؟ چ دەبوو ئەگەر لەجیاتی درندەیی پشووی حەسانەوەی دابا بە خۆی... لە پۆپنە و چەتری عەلەشیش ڕامابایە... گوێی دابایە زەڕەزەڕ و وەڕەوەڕ و هەر دەنگێک و هەر شتێکی تر بێ... چەڵەمشکێنەی کردبایە... خۆی هەڵداشتبایە لەسەر شاخەوە و ملی شکابایە!! ئەشەدوبیللا مەیلی شەڕە دندوکێی خوێناوی دابین نابێ ئەگەر حۆریی بەهەشتیش باوەش بکاتەوە بۆ قوتەی مل نێرکە کاردووی سەر شانۆی نمایشت!!

بێگومان، چ لە تێکهەڵدایی بێت و چ لە حاڵوباری ئاسایی بێت، ئاپۆڕەی خەڵق وەک ئەو دانە گەنمانە نین، کە ئاش دەیانهاڕێت و سەرلەبەریان دەکاتە ئارد: تێیاندا هەیە بایی پێویست (لە زۆر حاڵدا پتریش لە پێویست) دروستایی سەلامەتیی خۆی و پاوەند و سامانی دەبینێت تا ئەوەی لە تەجرەبەی شەڕی نێوان عێراق و ئێران نەمانزانی یەکێک لە کوڕ و کچ و برا و خزمی نێزیک لە دەست ڕۆیشتوەکانی دەوڵەت خوون لە لووتی هاتبێت وەیا لە کەیف و سەفای خۆی کەم کردبێتەوە. بەشێکی بەرچاویش لە هەلپەرست و بەرتیلخۆر و بەرتیلدەر بە درێژایی ۷–۸ ساڵی شەڕ خەریکی خۆشگوزەرانی بوون لە پارس و لەندەن و بە جۆرێکی بەرچاو سامانیان دوو چەند و چوار چەند دەبوو. خوێن و ماڵکاولی کوژراوەکان بێ وەخران و پاتەوپات دەبوو بە زێڕ و پارە لە قاسەی شەیتان پێداوەکان. هەر ئەو سوودمەندانەش لە ئاهەنگی ڕێزنان بۆ شەهیدان دەبوون بە سەرامەدی ئاهەنگ و پرسە و شۆرەت و مەدالیایان بەسەرشان و سینگدا شۆڕ دەبوونەوە و سەڵەواتیان بۆ لێ دەدرا.

ئەم وێنەیەی وا بەرەواژ، حەقیقەتی حاڵەتی «مرۆڤ» و «دەوروبەر» ە لەو وڵاتانەی میللەتەکانیان جارێ وەکوو مێردمنداڵە، بلوغیان نەبوە و، کوردی گوتەنی، چەپوڕاستی خۆیانیان نەناسیوە. لەم قسەیەشمدا

بایی سەری دەرزی لە حەقیقەتم لانەداوە چونکە ئەگەر هەوڵی نان پەیدا کردن بکەین بە پێناسەی «مرۆ» فەرقێک نامێنێ لە نێوان مرۆ و ئاژەڵدا کە ئەویش خەریکی خۆراک پەیداکردن و بەچکەهەڵێنان و خۆپاراستنە بە پێی غەریزەیەکی ڕێ بەدێیی پێ دەکا لە نێوان سوود و زەرەردا. کۆمەڵایەتیی مرۆ، وێڕای کاریگەری غەریزە، کاریگەرێکی گرنگتری هەیە خاڵقی کۆمەڵایەتیەکەیە ئەویش «هۆش»ی مرۆیە. گرێ و گاڵی گوزەران و بەرەژوور چوون و پاشەکشە و یاسای چاک و بەد و باوەڕی ڕاست و پووچەڵ و تاریکیی و ڕۆشنایی زانست و جەهل و تێکئاڵقانی بەرژەوەند و مجێز و خۆشویستن و نەویستن و واق وڕمان بەرانبەر جیهان... و... ترسی مەرگی بێ بڕانەوە و ئومێدی ژیانەوەی ئەودیوی قەبر... ئنجا دەرسدەری فێڵباز و فرنداقی تەماعکار و سادەلەوحیی زوربەی هیچ نەزانان و هێڕ بوون بە ئایدیۆلۆژی بیژۆک و سەرانسەری تەنگوچەڵەمەی بێ ئەژماری ژیان و ژیار وەکوو بارانی زستانان هۆشی مرۆ لە خۆیاندا دەگرن.

هەڵبەت لە تای تەرازوودا کەرەستەی زانست و تەکنیک و هونەر و داد و بەرژەوەندی ڕەوا و دەرسدەری بە ویژدان قورسایی خۆیان دەدەنە لایەنی سوود و چاکەی مرۆ بە درێژایی مێژووش ڕۆڵی خۆیانیان بینیوە و قوربانیان داوە تا ئەوەی دەتوانین بڵێین پشکی هەرە گەورەی هونەری بەرپەچ دانەوەی دڕندەیی و گومڕایی دەچێتەوە بۆ ڕۆشنایی و هەوڵی ڕووناکبیران و نهێنی دۆزەوان و داهێنەری هۆی ئارامی و خۆشگوزەرانی. بەڵام، بە داخەوە، بەرزی و وردی و نازکی کاڵای ڕۆشنبیران بێ ئەوەی مەبەستی بێت، هەر بە فەرمانی واقیعی ئەو کاڵایە، هێندە ژووروروی ڕێکاری وزەی چاو و گوێ و مێشکی ملیارەهای شەپڵتەخۆر و جنۆکاوی و هیچ نەزانانەوەیە دەستیان پێی بگات دەیسووتێنن، خاوەنەکانیشیان لەگەڵدا بێ لە ئەرخەمیدسەوە تا ئاینشتاین و ئەم چەند لاپەڕە شرەی منیش...

ئەگەر مرۆ نەکەین بە خاڵقی دەوروبەر و مێژوو و کۆمەڵایەتی [کە خۆی مێژووەکەیە] و خاڵقێکی دیکەی وەکوو هۆی بەرهەم و ئابووری و ئایین و سروشت بێ، دەبوو تێکڕایی ئادەمیزاد یەکچوون بن وەک کە ڕەسەنی پڵنگێک و گورگ و پێشوولە و حووتی دەریا یەکچوونن بە حوکمی غەریزەی نەگۆڕاویان و مامڵەتی سادە و یەکچوونیان بە درێژایی ڕۆژگاری سەدان هەزار ساڵ لەگەڵ سروشتدا، شکڵیان نەگۆڕا... جل و بەرگیان نەپۆشی نوێژ و حەجیان نەکرد... فێری ئاخاوتن نەبوون لەسەر «دەڕۆم و ئەڕۆم» بەشەڕ بێن... دابەش نەبوون بە لایەنگیری ماملێ و حەسەن زیرەک... مووسا و مەسیح و مارکسیان نەبوو تێکیان بەر بدا... لە فەرزی ناکۆکییەک بکەوێتە نێوان دوو پڵینگ یا دوو کەمتیار، ناکێشێتەوە بۆ شەڕی سۆران و بادینان و بابان.

لە گۆشەی «ئاخاوتن» ەوە سەیری مرۆ بکە و بە جانەوەرانی بگرە، جوداوازیی زمان و لە نێوان ئادەمیزادا خۆی لە خۆیدا و بە تەنها و بێ زایۆنیزم و کۆلۆنیالیزم و ڕەگەزپەرستالیزم، بایی ژمارەی «نەتەوە»ی مرۆ دژومنایەتی ناوەتەوە... نەخێر دوژمنایەتیەکە لەوەندەدا ناوەستێ، هەر نەتەوەیە ناحەز دەبێ لەگەڵ ٣-٤-٥ نەتەوەی دەوروپشتی خۆی. ئنجا ئەگەر هەزار نەتەوە هەبێ چوارپێنج هەزار جۆرە دوژمنایەتی پەیدا دەکات و بە درێژایی ڕۆژگاریش بەردەوام دەبێ. کە لە تەگەرەی زمان بوویتەوە و لێی حەسایتەوە تەگەرەی ئایینی بخەرە پاڵ... ئنجا مەزهەب... ئنجا چەپی و ڕاستی... ئنجا جوداوازیی سوود

و بەرژەوەند... پاش ئەمانە وردە حیساباتی مجێز و تەبیات و خوورەوشتی هەر تاکێک بگریت و تێوەی ڕامێنیت چ بە ئادەمی دەکات، سەرت سوڕدەمێنێ لەو مەخلووقەی ٥٠-٦٠-٨٠-١٠٠ کیلۆ گۆشت و ئێسک و خوێن و خوڕەی پێکی هێناوە.

تۆ سەیرکە ئەو زیندەوەرانەی ئۆگری مرۆ بوون بە پێی درێژایی و کورتیی زەمانی ئۆگربوونەکەی شکڵ گۆڕیی کردوە، لەمانە مریشک و کەڵەشێر<٢١> جۆری بێ ئەژماریان لێ پەیدا بوە، کە بەلای منەوە، دەبێتە بەڵگەی زێدە کۆنیی کەوی<٢٢> بوونی لە چاو عەلەشیش و قاز و مراوی کەوا بێگومان عەلەشیشی مەلی وشکایی ئاسانتر کەوی دەبێ لەچاو مەلی ئاوی بۆیە جۆری پترن لە هی قاز و مراوی. پشیلە جۆری زۆرە بەلام هێندەی سەگ هەمە جۆر نییە چونکە سەگ ئاشناترە بە مرۆ... هەر لەم کولانەوە سەیری مرۆ بکەیت دەبینیت هەر تاکێکی، چ ڕەش چ سپی چ زەرد... لە هیچ تاکێکی دیکەی جیهان ناکات. دەڵێن مۆرکی پەنجەی چەپی کەس لە هی کەسی دیکە ناکات. من دەڵێم، نە چاو نە لووت نە گوێ، نە برۆ نە هیچ ئەندامێکی مرۆ لەهی مرۆیەکی دیکە ناچێت... باوەڕ دەکەم دەنگی کەس نوسخەی دەنگێکی دیکە نەبێت... ئنجا هەر بۆ شۆخی، دەڵێم ئەگەر بێبەختی وەهای لە توخمی جانەوەرێک کرد وەکوو مرۆ حەزی چوە تاوڵە یان فووتبۆڵ یان بانگدانی نوێژ یان خۆراکی کولاو، ئایا ئەو چارەڕەشە چۆن دەحەوێتەوە؟ چەند دەژیت؟ چەندی دەوێت تا ڕەچەڵەکیشی دەبڕێتەوە!! جاران، کە مریشک لەتاو هێلکەکردنی وەزەحمەت کەوتوو، یان هۆیەکی نامەئلووف، قاسپەکەی لە بانگی کەڵەبابی دەکرد دەرحاڵ سەریان دەبڕی نەکا سەری ساحێبی بخوات!

خولاسە، بێ هیچ مەبەستێکی نیاز لەخۆگرتوو دەڵێم، مرۆ بە خۆی و بە تایبەتمەندەکانی سەر بە مرۆڤایەتیەوەی کە بەر لە هەموان کاریگەری «هۆش» دێت و دەبێتە جوداکەرەوەی مرۆ لە هەموو کائینات، دەشبێتە مەودای بێ سەروبنی نێوان هۆتنتۆتێکی بێسەواد و نێوان مارکس یان ئاینشتاین تا ئەگەر یەکێک لە سادەلەوحیی ڕەفتارێکی کرد لە هی دڕندە یا لە هی فریشتە بچێت ناشێ یەکسەر لێی بکەوینە گومانەوە ئایا کام دەرسدەر فێری ئەو فەندەی کردوە. دەسا وەها بوە شوێن هەڵگرەوەی بێسەواد و کارەبا نەدیتوو دە ئەوەندەی مودیر پۆلیسی تاجدار و خاوەن کتێب لەسەر دۆزینەوەی تاوانبار، ماڵی دزراوی بەسەر گرتۆتەوە بێ مزە و بێ مەبەست... یەکێک لەو پسپۆڕانەی بێسەواد شوێنی پێی سووسکەی بەسەر ڕێبازەوە دیت گوتبووی: ئەمە شوێنی نێرە سووسکەیە... لە دوورایی ٤٠-٥٠ مەترێک سووسکەیەک هەڵنیشتبوو بەسەر بەردێکەوە، گوتبووی ئەمەش سووسکەکەیە (توومەز ڕووکاری پەنجەی سووسکەکە بەرەو ئەو لایەنە بوو، لەوەوە زانیبووی هەمان سووسکەیە) سووسکە بە ساچمەزەن کوژرا... دەرچوو نێرە... کە بێینە سەر گوزەری مەسەلەی «کەرامەت» و غەیبناسی، تووشی نموونەی ئەوتۆ دەبین لە کرداری سروشت کە مرۆیەکی مەیلەو سادەی کەمزان هێندەی مرۆیەکی دانسقەی دەرسخوێندوو و خاوەن تەجرەبە لەم مەیدانەدا، پتریش لەو، هەستی «نهێنی»ی لە بابەتی دوور و نزیک کردوە، مەشوورە کە جانەوەر بەر لە مرۆ هەستی چەندوچۆنی کەشی هەوا و باران و با دەکات... بوومەلەرزەی پزدانی دەروونی خاک پێ دەزانێت کە خەریکی تەقینەوەیە... هێزی «ژیوەری، زیندوەتی» بەر لە پلەی غەریزەی مەیموون و جانەوەری تێهەڵکشیوو مرۆی هۆش تێگەڕاو نموونەی سەیر و سەمەرە بە دەستەوە دەدات لە

فەندی خۆپارێزی و ڕێ دەرکردن بۆ خۆراک... من ئەم درێژییە بە قسەکانی خۆم دەدەم نەک بۆ نمایشتی فەساحەت و بەلاغەتە، بەڵکوو چاوی خوێنەری بەپەلە با دەدەمەوە سەر واقیعێکی فرەوانتر و زیندووتر و نهێنیتر لەو واقیعەی زێدە زەق و زۆپی ناو نەزەرییان و کەلەشی بەرخی قەسابخانە و خوتبەی نوێنەران و چەمەنتۆ و مەڕمەڕی وەستای بەننا... جارێ جیهانی ماددیی ئاو و هەوا و ئاگر و گڵ [چوار ماکی سروشتی کۆن] کە لە ڕواڵەتدا بێ خواز و بێ هەستە و بەتەما نییە خۆی داخات دژی هۆش و هەستی مرۆ‹٢٣›... و «غەریزەی جانەوەر»، بەشێکی کەمی بە تەواوی یان نیوە تەواوی لە نهێنییەکانی خۆی دەرخستوە [یان دەرکەوتوە] بۆ بەر چاو و هەستی ئامێرە سیحرییەکانی زەڕڕەقلاش...

لە کتێبی، وابزانم، «الكون المرآة» – تەرجەمەی لە زمانێکی غەربییەوە کرابوو بۆ عەرەبی– لە بارەی گەورەتر بوونی کوتلەی ماددە لە ڕێی زیاد بوونی خێراییەوە، دەڵێ لە ئالەتێکی سێ کیلۆمەتریی خێراکەر کە سورعەتی ماددەی گەیاندە نزیکی سورعەتی ڕووناکی کوتلەی زەڕڕە ٢٨ جاران زیادی کرد... دەڵێ، بۆ ئەوەی زەڕڕە هێندە گەورە بکەین بتوانین بچینە ناوی پێویستیمان بە خێراکەرێک هەیە بەقەدەر ڕێی کاکێشان درێژ بێ کە درێژاییەکەی سەد هەزار ساڵی تیشکە (قسەکە هی حەفتاکانە)... بە تەجرەبە یەک زەڕڕە بۆ دوو کون بەڕێ کراوە لە هەردوان، بە جارێ تێپەڕیوە... کە زەڕڕەیەک خراوەتە بەر چاوەدێریی ڕەفتاری گۆڕاوە لەچاو زەڕڕەی تر... لەم بابەتە نائاساییەی ماددەوە چەندەها دیاردە بەر چاو و هەست کەوتوە کە لەگەڵ ڕاستە حیسابی ڕواڵەتی ماددەی مردوو ناگونجێ... نیسبییەی ئانیشتاین چشتی ئەوتۆ بە ئیسپات دەگەیەنێ باوەڕت بە گەلێ قەناعەتی بنجیت دەلەرزێ. کە ڕۆژێک لە ڕۆژان خوێندمەوە: تا ئێستا بیست ملیۆن کلافەی تیشک دۆزراوەتەوە، مرۆ یەک کلافەی ڕەنگەکانی پەلکەزێڕینە دەبینێت (گۆیا ١/١٠,٠٠٠,٠٠٠ی ئەو کلافە باسکراوانە) [کلافە: حزمة]، لە حیسابی خۆمدا ئەو ڕاستییانە یاریدەدەرم بوون نەک پەکخەر چونکە لە دەمێکەوە کەوتوومە سەر ڕەها بوون لە سیحری قسەی برا گەورە و پێشەوا و قسە ڕۆیشتووان هەر چونکە لە چەند تەجرەبەی مام سافیلکەوە دەروونبەتاڵیی ژمارەیەک لەو «سەرامەدان» ـەم بۆ ڕوون بۆوە تا ئەوەی کە گەیشتمە تەمەنی دەمەتەقە و یەکتر هێنان و بردن بێ ئومێد بووم لە زوربەی هەرە زۆریان کە بتوانن ڕەها بن لەو کۆتە فیکرییەی پێیەوە قاڵب بەستوو بوون. لە نموونەدا دەڵێم: بەر لە شۆڕشی ١٩٥٨، ڕەنگە لە ١٩٥٧، لەگەڵ سیاسەتمەدارێکی هەرە زلی بەری سەر بە دیمۆکراسی وتوێژی هەمە لایەنەمان دەکرد، بە جووتە، و لە بواری مێژووی ژیاری مرۆوە گوتم، بەلای باوەڕی خۆمەوە وا دەزانم وڵاتی وەک خوارووی عێراق کە ساڵی لە دوو کژدا لافاوی وێرانکەری و «صیهود»‹٢٤› ی هاوین و پایزی ڕێ نادا بیر بۆ ئەوە بچێ کە ئەسڵە دانیشتووی هەرێمەکە بەر لە بیست – سی هەزار ساڵەوە خەریکی کشتوکێڵی ئەو تەرزە شوێنە بووبن چونکە لافاوی کۆتایی زستان و سەرەتای بەهار هەموو وڵاتەکە دەکاتە گۆمی ئاوی لافاو کە ئاویش نزم بۆوە لە هاویندا دەستیان ناڕوات بە دەولکە ئەو مەزرایانە ئاو بدەن. وا دەزانم کۆمەڵی ئادەمی لە قەوارەی عەشیرەت کە دەتوانێ بەربەرەکانی لافاو و کەرەستەی ئاو سەرخستنی لە وزەدا بێ بە خۆ و بەو هێزەوە هاتوونەتە دەوروپشتی دەجلە و فوراتی حیللە و بەغدا. ناشێ مرۆی ئەسڵە وڵاتەکە کە هیچ فامێکی نەبوە بەکاری بهێنێ لە خۆپارێزی، هەموو ساڵێک پاش توفان و صەیهوود وەکوو کرمی ناو لیتەی قوڕ سەر

دەردەهێنێ بۆ زەراعەت کە ئەگەر بە خەیاڵیش ئەو زەراعەتەی بۆ ساز بدەین ئەو دوو دەردە کوشندەیە نایهێڵن... هەر لە نموونەدا گوتم، وڵاتی میسر بە «وفاء النیل»ی ساڵانە، بێ وێرانکاری، خاکەکەی زبڵڕێژ دەکرێتەوە، بە خێری خۆیان ساڵانە کچێکیان لە قەبەڵ دەکرد لە بری سپاسگوزاری... چەندی کردم فایدەی نەبوو فکرەکەی ئەو سیاسەتمەدارە وەرگێڕمە سەر ورد بوونەوە لە کێشەکە بەڵکوو، ڕووکەشەش بێ، باس لە چارێکی تووفان و صەیهوودی بەر لە بیست هەزار ساڵ بکات... هەر لەو بوارەوە پێم گوت: ژیار بە دەوری ئاوی سەرچاوە و کانیاوەوە، لەو وڵاتەی وەک عێراق، سەری هەڵداوە و دواتر پەڕیوەتەوە بۆ دەوری دجلە و فورات چونکە سەرچاوە و کانیاو لە دەسەڵاتی مرۆی بەر لە سەد هەزار ساڵیشن...

ئنجا ئەگەر خەباتگێڕی مێشک ئاخناو بە ئایدیۆلۆجیا و گرەگرِی سیاسەتی «بژی برمێ» ڕێ بە خۆی بدات بە دڵێکی ئارامتر و چاوێکی وردبینتر و هۆشێکی کرایەوەتر سەیری جیهانی بێگیان و گیانلەبەر و هۆشلەبەر بکات پتر تێوەی ڕامێنێت. بێگومان، پاش ئاشنابوونی لەگەڵ بەشێک لە نهێنیە تازە زانراوەکانی گێتی هەم لە نەڕەنەڕی کەم دەکاتەوە و هەم لە پەلەپەل. بۆ خۆی لە بیریەتی کە هەرزەکار بوو چ جۆرە بیروڕای کاڵوکرچی دەکردە دروشمی خەباتەکەی و لە تەمەنێکی کامڵتردا گاڵتەی بەو منداڵبازارییە هاتۆتەوە. با یەقینی هەبێ کە ئێستاکەش لەچاو ٥-٦ ساڵ بەدواتردا هەمان هەرزەکار دەردەچێت هەرچەند هەست بە خۆیشی نەکات وەک کە سادەلەوح و کەمفامیش بوو هەستی بە خۆی و نەفامیەکەی نەدەکرد.

ئەم دەردەی تێوەگلانی تاک و کۆمەڵ، بە تایبەتی لە مەیدانی خەباتدا (بە داوی بیرکولی و سەراوی و بێتەجرەبەیی) بڕیاری پێشەکیی داوە بە نەزۆک بوونی هەوڵ و تەقەلای گەیشتن بە ئامانجی بەرنامەی ئومێدەکانی، گریمان کۆمەڵگەی ئەوتۆیی ورووژا بەرەو گەشترین داخوازیی سیاسی کە بەسەر دروشمەکان دەشەکێتەوە و لە قوڕگ و سەر زمانان دەڵەرێتەوە، کە دەزانین هۆشی بۆش لە خۆی حەرام کردوە ڕازی بێت بە «مومکین» و ناموومکینیش جێی ئومێد نییە، گومانت نەبێ لەوەدا. ئەو دروشمە گەش و بەتامە لە هەڵپەهەڵپ و غەڵبەغەڵبی خوێن کولاوان و نەعرەتەی پاڵەوانپفانە سپی پات دەبێتەوە و تەنها پەڕۆیەکی بێگیانی کەمڕەنگ، گێلوگێل، بەسەر دارێکەوە بارتەقای هەنگاوی ئاپۆڕەی شەپتکێکەران هەڵمەقۆیێ دەکات. مرۆی خام، بیگرە لە خەڵقی بازاڕ و کووچە و کۆڵانان تا دەگاتە ڕابەری کاڵ، هەریەکە بە پێی حاڵوباری خۆی زۆر دادەبڕێ لەو داخوازییەی لێی دەبێتە مەراق یان بە دەرسدان لەم و لەوی وەرگرتوە. لە نموونەدا، کە ئەو تەرزە مرۆیە کاڵە پڕ بە دەم و دڵ دەنەڕێنێ، یان ئازادی یان مردن، بیری نەکردۆتەوە لە جۆری ئازادی و مانای ئازادی و کەرەستەی ئازادی و بەرهەڵستی ئازادی، هەر هێندەی بە دڵدا دێت کە بە کەیفی خۆی بڵێت و بنەڕێت و بخەوێت و بخوات و بگەڕێت... هەرگیز بیر لەوە ناکاتەوە چۆناوچۆنی ئەو هەموو کەیفە بۆ ماوەی مانگ و ساڵ و دە ساڵ و درێژایی عومر بەردەوام دەبێ! جل و بەرگ و نان و سووتەمەنی و شەکرەمەنی... لە کوێوە هەڵدەقوڵێن! هەر هێندەی زانی تێکهەڵقژان پەیدا بوو لە نێوان کەیفەکەی خۆی و هی بەرەیەکی دیکە کە جۆری کەیفی ئەو جودایە لە هی خۆی... بە دڵیدا نایەت ئەو ئازادییە بێ سوود و نەتیجەی پێوەی هەڵدەپەڕێ بە ناچاری وشک دەبێتەوە چونکە بژێوی خەیاڵی نابێتە خۆراکی بەردەوام بوون، تا ئەگەر بە قودرەتی چاک و پیران بەردەوام بوو زۆر نابا

برسییەتی و هیچ نەداری ئازادی و مازادی دەپێچێتەوە دەنا خەڵکەکە لە برسییەتی و ڕووتوقووتی، بێ نەخۆشی، هەڵدەوەرێ.

زۆر بە سەیری، یەکێک لەو هۆیانەی چاوەڕوانی لێ دەکرێ «بژی، بژی» بەربگرێت ئەوەیە کە نەڕەنەڕی خەباتگێران بە تەواوی کپ و خامۆش بێت هەتا بشێ دەنگی فام و هۆش و واقیع ببیسترێ. من بە چاوی خۆم مەرگی هەڵپەی وەسبە «وثبة»ی ١٩٤٨ و تێکهاویشتنی خەباتگێرانی پاش سەرکەوتنەکەی شۆڕشی تەمووزی ١٩٥٨م دیت. بازاڕ و جادەکان کە جێی گوزەرانی دوکاندارەکانی شار بوون بە حاڵ و کولەمەرگی کەمتاکورتێکی کاری ڕۆژانەیان پێ دەکرا لەبەر ڕێپەیمایی و موزاهەرە و شەڕەدەندووکێ و منداڵبازاڕی. ئەگەر هیچ توانایەکی دنیایی یان قیامەتی بەرهەڵستیی ئەو دوو گێژەلوولکەی نەکردبایە، هەردوویان لە خۆوە دەفشانەوە ئەمما بە وێرانکارییەکی لە ڕادەبەدەر.

ئازاری ئەو دیاردەی وەها دڕندە لەو هێندەی هێمای بۆ کرا ڕاناوەستێ. ئازاری کوشندەتر ئەوەیە کە ئەگەر هێزی گێژەلوولکەکە گەیشتبایە ئامانج و حوکمی گرتبایە دەست خۆی، ساڵەهای ساڵ و پشتاوپشت کوشتن و بڕین و پەلپەل کردن بەردەوام دەبوو وەک کە دیتمان ناپوختەیی شۆڕشی ئۆکتۆبەر بە ڕابەریی ستالین و بریژنێڤ پتر لە ٦٠ ساڵی خایاند کە دەبوو بە پێی هەموو پێوانە و کێشانەیەکی مێژووکرد و هۆشپەسەند، هەر لە سەرەتای شۆڕشی شوباتەوە، شۆڕشگێران دەست توند بکەن لە چەسپاندنی دیمۆکراسی نەک بە ڕووکەش و لەسەر کاغەز و لە ژێر دروشمی خۆتەفرەدان، کوانی دەردەکانی گەل بە ڕاگوشین نەرم بکەنەوە گۆیا گەییوە بۆ نشتەرکاری... چەند ڕاستە گوتوویانە: لە من مەدەن لە برام بدەن وا دەزانم لە جەواڵی کا دەدەن! با کوتەکێکی بەرەی هەر بەرەیەک بوایە، بە ناوشانی ڕابەرانی ئۆکتۆبەر کەوتبایە بە نیازی خێراکردن لە وەدەست هێنانی مافەکانی گەل، ئەوسا دەماندیت ئۆکتۆبەرچییەکان چۆن دەکەوتنە دژی «تۆقاندنن» و ستەم و بێ قانوونی!!

هەرچەند ئەم نووسینە لەگەڵ «ڕەخنە لە خۆگرتن» ناگونجێ ئەمما دەستخاوێنی لێم داوا دەکات بڵێم، من لە نووسینی بەر لە ١٥-٢٠ ساڵمدا لایەنگیری لینین و هاوڕێکانی بووم کە هاتن پەیمانی «برێست لیتۆڤیسک» یان ئیمزا کرد بۆ ئەڵمانیا لە پێناوی سەلامەتی شۆڕشەکەیان لەوەشدا بە سەهوو چووبووم هەرچەند گوتووشمە و دەڵێمەوە، ئەگەر لینین دە ساڵی دیکە ژیابایە بە بێ نەخۆشی گەلێک تیژڕۆیی و کاڵوکرچیی بزووتنەوەی بۆلشەڤیزمی تاوانبار دەکرد و لێی ژێوان دەبۆوە. ڕاستییەکەی، من وا دەزانم لینین لە توندییەوە بۆ نەرمی دەچوو بە پێچەوانەی ماو کە لە نەرمییەوە بۆ توندی چوو تا ئەوەی سەری نا بە چەپڕۆیی ساوایانە و لێشی زیاد کرد بە تاوانی شۆڕشی ڕۆشنبیری. من کە پێرێسترۆیکای گورباچێڤم خوێندەوە زانیم لە برێست لیتوڤیسک لێنین و هاوڕێکانی ڕازی بوون بە وازهێنان لە پەنجا ملیۆن دانیشتووی وڵاتەکەیان کە ئەوسا سێیەکی خەڵقەکەی دەگرتەوە. بێگومان لێنینی لەخۆڕازی بە خەیاڵیش لە غەیری خۆی نەدەسەلماند سێیەکی میللەت و خاکی ڕووس ببێتە شاباش بۆ دوژمنەکەیان لەلایەن کەسانێکی ئەوتۆوە کە بە دڵ تاوانباریان دەکات و دەیکرد بەر لەو پەیمانە.

ئێمە بە خەیاڵ وەها دابنێین کە چینی سەرووی پرۆلیتاریای ڕووسیای ١٩١٧ و ١٩١٨ وازیان لە سامانی خۆیان هێنابایە بۆ دەوڵەت ئایا بۆلشەڤیزم لێی دەسەلماندن ئەو سینەفەڕاحییەیان بۆ بە چاکە و

پیاوەتی حیساب بکرێت؟ بە لامەوە روونە، تیژرۆیانی ئەو سەردەمە لە دوو ڕووەوە ئەو هەڵوەستەیان تاوانبار دەکرد: ڕووی یەکەم ئەوەیە کە لێیان گران دەهات چاکە بۆ چینێک غەیری چینی پرۆلیتاریا بچێتەوە. رووی دوەم ئەوەیە کە گیانی شۆڕشگێڕایەتیی نوێنەرانی پرۆلیتاریا بەو سەلماندنە دادەشکا و گەشەی سەرکوت کردنی «ناحەز» کزدەبوە. بەڵگەی ئەم گوتەیەم زۆرن من یەکێکیان دەخەمە ڕوو. بۆڵشەڤیزم بە دەیان ساڵ وەچەی چینی ناوەند و هەورازتر کە هیچ هێزێکیان نەمابوو، مامڵەت جودایيان لەگەڵدا دەکرا وەک بڵێی کۆنە حورمەتێکی باب و باپیران نەخۆشیی ساری بێت و بتەنێتەوە. لە موقارەنەدا کە ئەنوەر سادات بە بۆلشەڤیکەکان دەگرم لەوان سینەفەڕاحتر دەردەچێ کە کوڕی مەلیک فاروق لە دوای مەرگی باوکی داوای کرد لە سادات ڕێی پێ بدات بگەڕێتەوە نیشتمانەکەی، سادات بە حورمەتەوە تەکلیفەکەی هەڵگرتەوە. ئەم میسالە بچووکە وەکوو هەزارانی تر هەڵوەستی لێکتر جودای دوو ئیرادە بەرانبەر یەک جۆر هەڵکەوت بە ئیسپات دەگەیەنێ کە «مرۆ» بە تەبیاتی جودا لە مرۆیەکی دیکە ڕەفتاری جودا دەبێ لەگەڵ دوو «دەوروبەر» ی چون یەک.

نەختێک جغزی پێک گرتنی هەڵوەستی کەسان و کۆمەڵان بەرانبەر واقیع فرەوان بکەین، ئاشکراتر دەبینین ئەندامانی یەک حیزب کەرت کەرت دەبن لە ئاست کێشەیەکی کمێک تێکەڵ پێکەڵ تا ئەوەی دەبن بە دوو حیزب یان بەشێکیان واز لە حیزبایەتی دەهێنێ... سەیری دینی ئیسلام بکە: دەیان مەزهەبی جودا لە جووتە سەرچاوەی قورئان و حەدیس هەڵقوڵین هەر چونکە مەلاکان بۆچوونیان لێکتر جودا بوو بێ ئەوەی بەرژەوەند یان ترس ڕۆڵێکی هەبووبێ. هەرای خەڵقی قورئان لە سەردەمی موعتەسەمی عەبباسی لە تاکە نوختەی «عقیدة» هەڵایسا. نە تەما نە مەیل نە دڕدۆنگی و نە هیچ هۆیەکی دیکە دەخلی هەبوو بەسەر ئەو «فتنة» ی بێلزوم کە یەخەگیری بەرەی ڕووناکبیر و زاناکانی مەزنی دین بوو. دواتریش کە کڵوکۆی فیتنەکە دامرد بەسەر ئەو لایەنەدا شکایەوە کە هاندەری خەلیفە بوو بۆ سزادانی مەلایەکی نەڵێ قورئان مەخلووقە. ئاپۆڕەی میللەتیش، هەناسە سارد و هەناسە سوار و بێ ئیرادە و بێ تێگەییشتن ملەچەرخێی بوو بەملاو بەولاودا بزانێ دنیا چ باسە. دەوروبەرەکە بۆ هەموان یەک شت بوو بەڵام جۆری عەقیدە و بەس عەقیدە، هەم ئاگر بوو هەم ئاوی کوڵاو هەم شەکراوی بەفرینی هاوینە!

لە لاپەڕەی ٣٢ی بەرگی سێیەمی کتێبی ***حاجی قادری کۆیی*** ڕایەکم دەربڕیوە لە بارەی ڕۆچوونی مرۆ لە دەروونی خۆی... بە داخەوە بەرگەکانی ***حاجی قادری کۆیی*** -م لا نەماون بەڵام خۆشبەختانە لە بەرگی یەکەمی تەرجەمەکراوی ***مرۆڤ و دەوروبەر*** بە عەرەبی [کە ئەمیشیان نوسخەی کوردیم لا نەماون] ئەو ٢٠-٣٠ دێڕەی سەر بەو بابەتە بەردەستە و من تەنها یەک ڕستەی دەقە عەرەبییەکە ڕادەگوێزم بۆ ئێرە: «ان البشر، ومعه الاجتماع، يرخي جذور ارتباطه بالوجود عبر قشرة سطحية رقيقة من المادة الى اعماق دخيلته...» واتە، مرۆڤ. کۆمەڵایەتیشی لەگەڵدا بێ، ڕەگی پێوەندایەتیی خۆی بەناو توێژاڵێکی تەنکی ماددەدا بەرەو دەروونی دەنێرێ... (بێگومان دەقە کوردییەکە قاڵبێکی دیکەی هەیە بەڵام هەمان واتا بە دەستەوە دەدات).

دەزانم، کەسانێکی غەرقی شیتەڵ کردنی ماددین بایەخێک بەم بۆچوونە نادەن هەروەک بابایەکی غەیبپەرست ماڵی دنیا بە «چڵکی دەست» حیساب دەکات. نە بابای ماددی لە بێ بایەخکردنی «دەروون،

ناخ» نیشانەی پێکاوە نە غەیبپەرستیش لە ئاست «چڵکی دەست» دروستبین بوە. من مامڵەتم لەگەڵ غەیبپەرست بەوەندە تەواو دەکەم کە بڵێم: ئەگەر چڵکی دەست، کە ماڵی دنیایە، شۆرا و دەستەکە خاوێن بۆوە بەچی دەچێتە حەج؟ چۆن برسییەک تێر دەکات؟ کەی دەتوانێ ژن بۆ کوڕەکەی بهێنێت؟ منداڵی ساوا بەڕێ دەکات بۆ خوێندنی پزیشکی و ئاتۆمی... ؟ چەکی خۆپارێزی لە کوێوە پەیدا دەکات؟ چەکەکە بێ «چڵکی دەست» چۆن پەیدا دەبێ...؟ ...؟ دەشبێ بڵێم هەر چونکە باوەڕی سەر بە غەیب پتر لەگەڵ سۆز و بەزەیی و تەمای بەهەشت و ترسی دۆزەخ (دوور لە کێشانە و پێوانەی هەندەسە و فەلەک و فیزیا و کیمیا و ئاتۆم، کە لە دەمی هاتنی کتێبە ئاسمانییەکان مەردمی غەیبپەرست ئەو حیکایەتانەی نەبیستبوو)، خەریک بوو، باوەڕیشی بە خوا هەموو کەلێنی گومانی کوێر کردبۆوە، بە ئاسانی دەگونجا لەگەڵ دەقە سادەکانی ئایین کە خوا تێیدا کاریگەرە و خاوەنە و خالقە... و چی بیەوێ دەیکات... «کونوا قردة خاسئین» بەسە بەلای دینداڕەوە بۆ پەیدا بوونی مەیموون لە مرۆی مەسخ کراو... داروین و لامارک و کێ و کێ و بیردۆزی و مێشک گوشینی پێ ناوێت...

هەرایەکی کەم! هەیە لە نێوان زانایانی ئایین و زانایانی سروشت لێرەدا مەودا نییە لێی بدوێین. هەر ئەوەندە دەڵێم کاریگەری «خالق» لە باوەڕی دینداردا هەزار هێندەی کاریگەری هێزەکانی سروشت متمانەبەخشترە بۆ تەفسیری بوون و زیندوویەتی و مردن و سووڕانی چەرخوفەلەکی جیهان و ئیمکانی داهاتی قیامەت...

ڕووی قسەم لە مرۆی ماددیی عیلمانیە کە بەلایەوە «دەوروبەر - سروشت» کاریگەر و مرۆ کارتێکراوە، لێرەش بە پێشەوە بە نووسین دەوری ئەم باسە هەڵاتووم زۆریشی تێدا شەکەت بووم نەک لەبەر تامەزرۆییم و بۆ شەڕەدەندووکێی دەمەتەقە بەڵکوو لەبەر پەرەسەندنی ماددی سەر بە چینایەتی و خۆدانە پاڵ لایەنێکی سیاسی جیهانی بە شێوەیەکی دەروێشی بۆ ماوەی ٥٠-٦٠ ساڵی لەمەوبەر بە پانایی ودرێژایی کوردستانەکەی لەتلەت کراو. ئەگەر ڕەنجەڕۆیی و ناکامی و قوربانیدانی خۆڕایی لەلایەن بەرەی چەپی کورد لە پێناو خەیاڵاتی بەهەشتی پرۆلیتاریا، وێڕای یەخەگرتنی «کوردایەتی» و تۆمەت وپاڵدانی و لەمپەڕ خستنەپێش هەنگاوەکانی، ئا ئەمانەش بخەینە سەر خەرمانە بەتاڵەکەی «خۆڕایی» حیسابەکە تامێکی دیکەی تێدەگەڕێ.

بۆ ئەوەی، بە پێی توانا تاکایەتیی مرۆ لە «کاریگەربوون» و ڕاشکان بەسەر دەوروبەردا ڕوونتر بکەمەوە، ئەم ئەزموونە فکرییەی چەند دێڕێکی بەدوا ئەم قسەیەمدا دێت دەخەمە بەر نیگا و هۆشی خوێنەر: دەزانی جیهان بریتیە لە:

١) بوونەوەری بێگیان.

٢) بوونەوەری گیاندار.

٣) بوونەوەری هۆشدار کە مرۆ خۆیەتی.

سەرنجێکی سەرپێی و بێ مێشک گوشین تێتدەگەیەنێ کە جیهانی بێ سەرەتا و بێ کۆتایی و بێ گیان، واتە جیهانی ماددی، لە چاو بوونەوەری گیاندار هێندە بەرین و قووڵ و بێ سنوورە، دەریا بە

دڵۆپیش دەرناچن: ئنجا ئەم جیهانە ماددییەی وا زەبەللاح کە هۆش لە لێکدانەوەی دوورایییەکانی پەککەوتەیە لە ئاست ئەم دڵۆپە گیاندارە، سڕ و سارد و بێ ئیرادە و مردوە، نە دەزێ نە دەمرێ نە دەیەوێت نە هەست دەکات نە دەخوات نە دەزەڕێ نە دەنەڕێ و دەمیاوێنێ و دەجریوێنێ و نە تووڕەدەبێت و نە ئاشت... هەر هیچ هیچ هیچ سێبەرێکی کاریگەرایەتیی هێزی «زیندوەتی» ی پێوە نییە... یەک تەڵە گیای وشک، یەک میکرۆبی چاو نەدیتوو سەرلەبەری جیهانی مردوو پەک دەیەخێت لە ئەزموونی کاریگەرایەتیی دڵخواز. وابزانم لەمەدا چ خوێنەری چەپ چ ڕاست چ ناوەند، بەرهەڵستییان نییە چونکە بوونەوەری بێگیان پێناسەی «بێ هەستی و بێ خواز» مۆرکی هەرە گەورەی ئەزەل و ئەبەدیەتی. سەلماندنی ئەم ڕاستییە، ئەگەر تاوگیری و دەمارکشتی بە خەبەر نەیەت، لەوانەیە «چەپگیر» زووتر لە ڕاستگیر قبووڵی بکات چونکە حەقوحسێبی پرۆلیتاریا و «زێدە نرخ...» و خوێنمژی تێیدا بەخەبەر نایەت. لە نموونەدا دەڵێم چەپگیر هیچ بە خەیاڵیدا نایەت بڵێ جاڵجاڵۆکە بە هۆی ڕیسەکەی، کە هۆی بەرهەمهێنانیەتی، لێی چاوەڕوان دەکرا بەرەوپێش بچێت و ڕیسەکەشی پێش بیەخێت. مادەم هەرای نێوان کرێکار و خاوەن پارەی تێدا نییە جاڵجاڵۆکە و ڕیسەکەی خاڵەبەخش بێ لە نەگۆڕانی بەرەو پێشەوە... ملی وەقوتەوە!

بێینە حاڵوباری بوونەوەری بێگیان و گیاندار بەرانبەر بوونەوەری هۆشدار کە مرۆیە: هەروەک نەبوونی هێزی زیندوەتی لە جیهانی مردوو کاریگەرایەتیی پێوە نەهێشت لەتەک جانەوەر، ئەم جارەیان جیهانی ماددی و جیهانی زیندەوەر سەرلەبەریان سڕ و پەککەوتەن لەتەک هێزی «هۆشداری» ی مرۆ کە دیاردەی «کۆمەڵایەتی – مێژوو» ی لێ کەوتۆتەوە بە هەموو کاریگەرایەتی و گۆڕانکاری و بەرەو پێش چوون و مەتەڵ هەڵهێنانی «نهێنییەکانی» ی جیهان و بە هونەر و تەکنیک و زانستیەوە... بە چاکە و خراپەیەوە... بە گێژەلوولکەی تێکهاویشتنی ئایدیۆلۆژیەکانو گوریسکێشەکێی گونجان و نەگونجانی سوود و بەرژەوەندەکانەوە و بە هێزی و گێژیی هەڵەی فیکرەوە تا ئەوەی هێندێک لەو مرۆیە دەفتەری نامۆیی جیهان دەخوێنێتەوە لەبەر تیشکی زانست و فەلسەفە و تەکنیک و هێندێکیش شەپڵتە دەخوات و مەیموون و بەرد و گاجووت دەپەرستێت... ئنجا ڕێی قسەم دەبێ کە بڵێم هەرچەند گیانلەبەر (غەیری مرۆ) بەو هێزەی ژیوەریی سروشتکرد و غەریزەی خۆپارێزی و بەردەوام کردنی نەسل لە نوختەنیگای کاریگەرایەتییەوە ڕاشکا بەسەر هەرچی بوونەوەری بێگیان هەیە، دیسانەوە بێ ئەوەی کەس مەنعی بکات، نەیتوانی «هۆی بەرهەمهێن» و ئامێری خۆپارێزیەکەی یەک میلیمەتر بباتە پێشەوە. بەمەشدا دیارە «دەوروبەر» چ تەئسیرێکی نەبوە لەلایەن بەرەوپێشتر بردنی حاڵوباری جانەوەر. تومەز کاریگەرایەتیی هەستی غەریزە هەر ئەوەندەی بەبەرەوەیە کە لە سەدان هەزار ساڵەوە کردوویەتی و بایی ژین و بەردەوام کردنی نەسل جانەوەرەکەی تەیار کردوە...

نە ڕیسی جاڵجاڵۆکە و نە شانەی هەنگ و نە هێلانەی فندەگولە و شارەمێروو و نە هیچ سەروبەرێکی تێکرای گیانلەبەر (غەیری مرۆ) گۆڕانێکی بەسەردا نایەت مەگەر لەماوەی ملیۆنەها ساڵدا کە بۆ ئێستاکەمان جێی سەرنج لێگرتن نییە و کەسیش نازانێ لەو دوارۆژە دوور و درێژە سامناکەدا چەند جۆر جانەوەر قڕی تێ دەکەوێت و چەندی بەردەوام دەبێت.

لەم حەقیقەتە بێ پەردە و تەئویلەی وەک بەدیهییە ئاشکرا بۆت ڕوون دەبێتەوە کەوا هەر وەک

دەوروبەر بەهانای جانەوەر نەهات هۆی بەرهەمهێنی پێش بیەخێت و تەنها غەریزەکەی و هەستی ژیوەریەکەی بەرێوەی دەبات. هەروەهاش مرۆ، بارتەقای جانەوەر، چ قەرزی دەوروبەری بەسەرەوە نییە لەو پێشکەوتنە کۆمەڵایەتیەی خەڵقی دەکات، هەستی ژیوەری و کاریگەری غەریزە جانەوەری جوداکردەوە لە سروشتی مردوو، هەستی «هۆش» و سەرلەبەری سیفەتەکانی ئادەمیزادیش بوون بەهۆی پێشکەوتن و گەشەکردنی لێهاتوویی و خالیقیەتی، دەوروبەریش هەر ئەوەیە کە بێ ئیرادە خۆی گامەڵاس کردوە بۆ بەر ئیرادەی گیانلەبەران، ئیتر غەریزە تەنها ئامێری جانەوەرە و هۆش و غەریزەش ئامێری مرۆیە. هۆی بەرهەمهێنان لە مەڵبەندی «مرۆ» نەدەگۆڕا ئەگەر «هۆش» نەیگۆڕیبایە وەک کە غەریزە نەیتوانی ڕیسی جالجالۆکە و هێلانەی لەکلەک و لانی بەراز بگۆڕێت وەیا جۆری نێچیرگرتن بە دەم ڕۆژگارەوە فرە بابەت بکات و بابەتەکان تێک ببەستێت و فەندی نوێی پێ پەیدا بکات بۆ خۆژیاندن و حەسانەوە.

من سەرم سوڕدەمێنێ لە مرۆی وەک ئەنگلز کە خەیاڵی بەم لایەنەدا نەچوە خۆ هێندەی شلایەتیی ئاو و ڕەقایەتیی بەرد ئاشکرایە. لەمەش زیاتر، «مرۆ» خۆی بە هۆش و غەریزەیەوە، دەوروبەریشی لەگەڵدا بێ، قەرزداری «چۆنایەتی» ی یەکێک لە ئەنگوستەکانی دەستیەتی کە لە ڕیزی چوار ئەنگوستەکەی دیکەی لاداوە و بەرانبەریان دێت و دەچێت و (لە نموونەدا) داو بە کونی دەرزیدا ئاودیو دەکات. ئەگەر قامکی ئەستووری، وەک هی مەیموون، لە ڕیزی چوار قامکەکەی دیکەی بایە سەدان هەزار ساڵی دەویست تا «مرۆ» دەگەییشتە پلەیەکی ئەوتۆ لە بەرەوپێشچوون پێی بگوترێ «پلەی نیاندەرتاڵ». بێگومان ئەوەی دەیلێم بۆ ڕاکێشانی زەینی خوێنەرە کە بە ڕوونی بچێتە دڵیەوە، دەوروبەر و هۆی بەرهەم سێبەری مرۆن و لە دوایەوە دەڕۆن نەک جڵەوی ڕادەکێشن، ئەگەر نا هەر لە سەرەتای تێپەڕینی مرۆ لە «جانەوەری» یەوە بۆ «مرۆڤایەتی» پەنجەی پێنجەمی دەستی کردوە بە لاربوونەوە بۆ بەرانبەر چوار پەنجەکانی دیکەی ئیتر لە ماوەی سەد هەزار، ملیۆن، پتر... ساڵدا بەتەواوی پەنجەکە جێی لەباری گرتوە... ڕیخۆڵەکوێرە بێ مامۆستا و هەر بەهۆی گۆڕانی جۆری خواردن و هەزم کردن بچووک بۆوە تا خۆی کرد بەو تەگەرەیەی کە زۆر جاران مرۆ دەکوژێت (ئەم مەیدانەی ئەندامانی لەش و خوار و ژوور کردنیان درێژخایێنە و دەمەتەقە هەڵدەگرێت، من لێی هەڵدێم چونکە باسەکە پەکی نەکەوت لەسەری).

وەک دەبینیت تاکە یەک ئەنگوستی کاریگەر، بە تەنها خۆی و بەس، هەزار هێندەی دەوروبەر و ملیۆن جار بەقەدەر هۆی بەرهەم کە مەخلووقی مرۆڤەکەیە، پێشخەری ئادەمیزاد بوە، ڕەنگە ئەگەر ئەنگوستەکە یاریدەدەر نەبوایە هەزاران ساڵی داهاتووی دەویست تا مرۆ دەگەییشتە پلەی داهێنانی ڕێی ئاسن و گەرۆک... سەدان و پتر ساڵی دەویست تا فڕۆک نازانم چی دەکرد.

ئنجا ئەگەر بە چاوێکی نیوە خەوالووش سەیری حاڵەتەکە بکەیت سەیرت دێتەوە لەوەدا کە بلیمەتێکی وەکوو ئەنگلز بە دڵی ئارام و باوەڕ بەخۆ کردووەوە دەیەوێ بە جیهان بسەلمێنێت کە «هۆی بەرهەم» و گۆڕانێکی بەسەریدا دێت خاڵقی مێژوە، ئیتر مرۆ دەست بگرێ بە کلکی نوێڵ و گاسن و چەکوچ و تەڵە و تەپکە و سەرەژوور پێیاندا هەڵکشێت بۆ ئاسمانگەڕی، پەحا چ گاڵتەیەکی بەو عالەمولڵایە و بە خۆیشی کردوە کە نەزانێ و نەزانن لاربوونەوەی پەنجەیەکی مرۆ لەگەڵ پژانی هۆش، وردەوردە، ڕێی فراژی بوون

و سەرەژوور چوونی مرۆی قیرتاو کرد تا چەرخوفەلەکی ڕاستەقینەشی بە دیاری پێشکەش بە سروشت و بە گیانلەبەر و بە هۆی بەرهەم کرد کە دەزانین تا دەمی ئەم نووسینە، لەبەرەو کۆتایی ساڵی ١٩٩٦ز وەرزێر و کرێکاری کورد هەر لەگەڵ چەکوچ و داس خەریکە و ڕێی نەبوو بزانێ ڕەگی دووجای [(س + ج) توان دوو] چ دەفەرموێت!! تومەز چەکوچ و داسەکە و ئاشی ئاوی و گێرەی کەروگایەکە و خەڕەک و دەباغچیەتەکە و تەون و چنینە میراتیەکە غەزرین و خۆیان نەگۆڕی.

ئەم بەستنەوەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی بە گۆڕانی هۆی بەرهەم وەک ئەوەیە بڵێی، کە مێرمنداڵە ڕیشی دەرکەوت دەبێتە هەرزەکار لەجیاتی ئەوەی بڵێی کە منداڵ گەیشتە تەمەنی هەرزەکاری مووی ڕیش و سمێڵی دەردێن... یان بڵێی کە گەنجیان گرت بە عەسکەر تەمەنی دەبێتە هەژدە ساڵی، واتا هەتا نەگیرێت بە عەسکەر ناگاتە هەژدەی ڕەبەق! دەسا مرۆ هەیە دەگاتە ٢٥ ساڵیش نە مووی لە ڕیش و سمێڵان دەڕوێت و نە دەشکرێتە عەسکەر سەبەب بە نەخۆشیەکی خەفەکەری نەفەسبڕ وەک ئەو دەردەی ژێر دەستیی کورد کە لە ماوەی ٢٥٠٠ ساڵدا خوێن بە ڕەهایی لە دەمارانی نەسووڕایەوە ئەگینا ئەویش وەک نەتەوە دوابڕاوەکانی دەسەڵاتدار و ستەمکار، لەعنەت لە ستەمکاری ئەزەل و ئەبەد، سمێڵە خنکەیەکی دەهاتێ و چاوێکی دەبڕیە ماڵ و ناموسی جیرانەکانی و خۆی تەیار دەکرد بە سامانی ژێردەستان و تەپڵی تۆپانی بە دیل و نۆکەری بێگانە دەکرد.

دەڵێن مەلای مەشوور لەکلەکێکی گرت نیوەی دەندووکەکەی و نیوەی دوو لاقەکانی بڕینەوە و بەڕەڵڵای کرد، گوتی: ئێستا دەڵێی تەیری... کوردەکە بە پێچەوانەی مەلی مەلا دەبێ لە قاچ و دەست و لووتی زیاد بکەیت هەتا وەک مەل تەقەتەق و جرەجرێکی لەبەرەوە بێت... تومەز ناوناوەیەک، خواوراستان، میرێکی بابان و بەگلەرێکی سۆران و نازانم کوێ ماوەیەکی پشوودانی بۆ ڕێک کەوتوە، ئەویش وەکوو مرۆی ئەو جیهانە شەق و زللەیەکی لە دۆست و دوژمن داوە، تا ڕادەیەکیش، هەر نەبێ بۆ کاردروستایی خۆی لەشکرێکی پێکەوە ناوە و خەریکی ئاوەدان کردن بوە بۆ بژێو و دەرامەد و چەک و بەرچاوی و حەسوود کوێری. خولاسە، هۆی بەرهەمهێنی کورد نە غەزری بوو دژی کورد و گۆڕانکاری، کوردەکە خۆی دەرفەتی فراژی بوونی نەبوە سەبەب بە وشاری داگیرکەر لە چەپ و ڕاست و پێش و پاشەوە و بۆ ماوەی سەدەها ساڵی ڕەش و ڕووت.

لێرەدا تێبینییەکی وەک تێوەرێخ خۆی ڕەپێش دەخات، ئەویش، تیشکێکی ڕوونکەرەوە دەهاوێژێ بۆ حیکایەتی دەوروبەر لە گۆشە نیگای سەر بە هۆی بەرهەمەوە، کەڵە سیاسەتمەداری وەکوو ئەنگلز و بەرەی پان و پۆڕی مەدرەسەکەی کە دێن بە شان و باڵی چەکوچ و داس و فابریقە و بایسکل و مۆتۆرسکل و شەمەندەفەر... هەڵدەڵێن بە نیازی زل کردنی دەوری کرێکار و وەرزێر لە بەرەو پێشبردنی کۆمەڵایەتی، زۆر بە سەیری، لە چەند خاڵێکدا حیسابەکەیان بەرەواژ دەبێتەوە. حیکایەتەکەش هێندە ئاشکرایە، ئەگەر دەمارکشتی لەگەڵدا نەبێ، هی نەسەلماندن نییە.

خاڵی یەکەم: تاکە یەک هۆی بەرهەم کە لە ڕێکار (مستوی level] ی تەپکە و بەردەقانی ژووررووتر بێت، ئیتر هەر لە چەکوچ و داسەوە تا دەگاتە فابریقەی زەڕڕە هیچ کامێکی بە دەستی عەمەلە و وەرزێر

دروست نەکراوە، هەمووی وەستای شارستان کردوونی (مەبەس لە ئامێری سەرەتایی وەک چەکوچ و داسە، چ جایی فابریقەی قوماش). خەڕەک، ئاش، کاروباری جووت و چشتی ئەوتۆیی کەسانێک لێی مەعلانن کە دروستی دەکەن و، بە زۆریش، دەیانفرۆشن. تەپکە و بەردەقانی وەک کەلا بە گوزانێ لەوانەیە هەموو کەسێک بیانسازێنێ بەڵام تیروکەوان هی مرۆی لێزانە. لەگەڵ ئەمەشدا کە کرێکار و وەرزێر لەو جۆرە ئامێری سەرەتایی وەک تیروکەوان و گاسن و داس و چەکوچ نابەڵەدە، وەستای لێزانیش کە بە عادەت نەخوێندوو بوو ڕاستە و کۆنیا و پەرگار و وردیلەکانی هەندەسیی بەکارنەدەهێنان چونکە هەم بێسەواد بوو هەم کاری پێیان نەبوو. سندووقی قوڕی سواغ لێزانێکی بازاڕ بێ قەڵەم و پەرگار دروستی دەکرد، عەمەلەی قوڕکێشیش، جاران، بەکرێی زیادەوە و بێ هیچ مەهارەتێک وەک ئالەت یان، دوور لە حورمەتی مرۆڤایەتیەکەی، ئاژەڵێکی لێڕاهاتوو قوڕی سەردەخست بۆبان...

خاڵی دوەم: کە لەو ئامێرە سەرەتاییانە هەڵکشایت بەرەو صناعة – پیشەسازی و بەولاترەوە بۆ ئاتۆم و ئاسمانگەڕی و کاری ساحیرانە، پێبەپێی هەڵکشانت، ژمارەی «لێزانان» کەم دەبنەوە... هەروەها کە ڕووت کردە فەلسەفە و زانست و تەکنیک پێوەندیت بە کرێکار و وەرزێر و وەستای مەعلان و زڕە خوێندەوار و شاعیر و نووسەر و هونەرکاری عادەتییەوە نامێنێ و دەچیتە جیهانێکی پێی بڵێی «سدرة المنتهی» ی ژوورووی هەموو بوونەوە... لەم مەیدانەدا کەمتاکورتێکی مرۆ خانەخوێن و چەند میوانێکی ئەدیب و هونەرکار و زانای سەر بە کۆمەڵایەتی تێیدا سەرەتاتکە لە چەندوچۆنی هەرێمەکە دەکەن. لەم تاقمە بەرەژێرتر کەس نییە دەوری خزمەتکاریش ببینێت لە هەرێمەکە چونکە بە دەرسدانیش ناتوانێ بزانێ هێلکە و ڕۆن و شلە ساواری ئەو شوێنە چۆناوچۆنی ساز دەبێت. لەوانەیە بە نووسینی ڕەمز مووبەق ئیش بکات...

خاڵی سێیەم: کە لەم سەرەژوور چوونەدا گەیشتیتە شوێنێکی هەرە بەرزی وەک مەجلیسی وەزیران کە پارێزەر و سەرۆکی ئەرکانیش نایگەنێ، خۆت لە جیهانێکی چۆڵ و هۆڵ دەبینیتەوە لەچاو جنجاڵی کووچە و بازاڕ و سینەما و زەماوەند و لەشکر چونکە بێگومان ئەو کەسانەی کە بە ڕاستی ڕەوڕەوەی مێژوو–کۆمەڵایەتی دەگێڕن تاک و تەرایەکن ژمارەیان ناگاتە یەک لە هەزاری ئادەمیزاد... بەشێک لەو زانستە سەختانەی وەک «نسبية» بە حاڵ یەک لە ملیۆنی بنیادەم تێی دەگات. دەشبێ بزانین بەرەوپێش چوونی کۆمەڵایەتی بەندە بەو زانستە بنەڕەتیانەی بێ ئەوان و زاناکانیان یەک هەنگاو بەولای سنووری ئێستاکەی شارستانەتیەوە لە ئیمکاندا نییە. بەڵکوو مەودایەکی هەرە پێشەوەی شارستانەتیی ئەم ڕۆژگارەش دەسەڵاتی مرۆی لێ دەکشێتەوە چونکە خەتی گردەبڕ نییە لە نێوان قۆناغی زانست و تەکنیک، کە وێکڕا بەرەوپێش دەچن لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێک. بەناچاری هەر قۆناغە وردە دەماری پێوەندایەتیی هەیە بە قۆناغی لە خۆی پێشکەوتووتر و پاشکەوتووریشەوە ئنجا ئەگەر قۆناغی پێشکەوتووتر وێران بوو داوەکانی قۆناغی بەرەژێرتر کە پێیەوە بەندە وشک دەبنەوە و قۆناغەکە دادەڵەنگێت.

ئەم حیکایەتەش خۆی لە خۆیدا سەرەتایی و مەیلەو بەدیهییە، بەداخەوە هەنگاوی بێپەروا و گوێ نەدەر و بە پەلە بە سەریدا دەکشێت و ئەنباز بۆ مەودای ئەولاتر دەهاوێت بەمەشدا نە لە قۆناغی خۆی و

نە هی دواتر دەگات. هەر دەشبێ وەها بێت چونکە کە فکری مرۆ چاوبرکێی لەگەڵ هۆی بەرهەمهێنان کرد و پشتی پێی بەست وەک کە هۆیەکە لە ئاسمانەوە بۆی دابەزیبێت و ڕۆستەمانە گیروگرفتی گۆڕانکاری مێژوویی [کۆمەڵایەتی] تەخت کردبێت، ئیتر فلّتەفلّتی دیکە چ لزومێکی دەمێنێ.

خاڵی چوارەم: پەنجەگیر کردن لە هۆی بەرهەم بۆ تەفسیری بەرەوپێش چوونی مرۆ خۆخافڵاندنێکی سادەلەوح و ساکارە لە حەقیقەتی هۆیەکانی بەرەوپێش بوونەوەی کۆمەڵگەی مرۆ کە دەزانین ئامانجێکی سیاسی بریتی لە بایەخدان بە دەوری پرۆلیتاریای بەستەزمان حورمەتی چەکوچ و داس و ئامێری وەک ئەمانە بەسەر مێژوودا دەسەپێنێ کە لەوانەوە حورمەت بۆ وەرزێر و کرێکار بڕوات. ئەو ئامێرانە و هی وەک ئەوان، سەرلەبەریان، هەر بایی هونەری چەنبۆڵە و کەڵبەی گورگ و ڕێوی دەوریان هەبوە لە پێشخستنی مرۆ چونکە تەنها لە جغزی بژێو پەیدا کردن، کە مەیموون و پشیلە و لەکلەکیش خەریکی بژێوە و پێشیش ناکەوێ، بەکارهێنراون و هەرگیز بیری وەرزێر و عەمەلەیان نەبردوە بۆ تاکە مەسەلەیەکی حیسابی وەک: ٦+١=٧، ٩/٥ , ١=٦، ٣-٥=-٢ مەبەستیشم لەمەدا ئەوەیە کە شەبەنگی ئەم مەسەلانە بە مێشکیدا تێنەپەڕیوە نەک دەقی نووسراوی مەسەلەکان چونکە نەخوێندوو بوە.

چەکوچ و داسی سیحراوی وەهای لە دەروێشەکانی خۆی کردوە تێنەفکرن لەو ڕاستییە زەبەللاحەی کەوا نەک هەر ئامێری خوێریلە بەڵکوو هی لەوانیش هونەراویتر دەخلی نەبوە، یەکسەر، کار بکاتە چەندین هونەر و چالاکیی هۆشەکی و زانستی بنەڕەتی: فەلسەفە ئەگەر لە مشار و چەکوچ و داس هەڵسابایە دەبوو یەک فەلسەفە هەبێ... ئاسماناسی بەر لە ٣٠٠٠ ساڵ بیری بۆ ئەوە چوە کە ڕۆژ سەدەها جار لە ئەرز گەورەترە [ئێستاش وەرزێر و کرێکار لەم مەسەلەیە بێ ئاگایە] و دەیزانی ڕۆژگیران و مانگگیران چین و لە قوتبەکان شەش مانگ شەو و شەش مانگ ڕۆژ بەردەوامە. هەندەسەی ئیقلیدس ئیمڕۆکەش تاکە یەک وەرزێر نییە (بە وڕێنەش) بیری لێ بکاتەوە. تەحنیت و مۆمیای میسری کۆن لە هی ئەم سەردەمەش پێشکەوتووتر بوە. پەیکەرتراشی و مۆسیقا و وێنەکێشی و نەخش و نیگار و هەموو هونەرێکی جوان... ئەدەب و داب و دەستووری ژیانی تالار و قەسرەکان... چەکوخشڵی زینەتی... دین و ئایدیۆلۆجی سەر بە غەیب و سیاسەت...

خولاسە دەریا دەریای سنعەت و تەکنیک و دۆزینەوە و داهێنان هەن خۆیان دەبنە هۆی گۆڕانی ئامێری بەرهەم هێنان، لە هەموو حاڵانیشدا وەرزێر و کرێکار کە خاڵقی تەئریخن بە پێی بۆچوونی ئەنگلز و مەدرەسەکەی لە هیچ ڕوویەکەوە، نە بەچەکوچ و داسەکەی و نە بە فکرە جنۆکاویەکەی و نە بە هیچ سەروبەرێکی ژیان و بەسەر بردنیەوەی، یەک هەنگاو چەرخی مێژووی نەسووڕاندوە خۆ ئەگەر بیشی سووڕێنێ سەکەتی دەکات.

هەڵبەت من کە ئەمە دەڵێم لە نوختە نیگای حەقیقەتەوە تابلۆی کۆمەڵایەتی دەخوێنمەوە. هەر لەو نیگایەوەش من پتر دۆستی کرێکار و وەرزێرم و لایەنگیری ئیرادەی ئازادیانم چونکە بێگومان هەرچی مەدح و سەنای هەڵبەستراو هەیە لەسەر کاغەز و لە وتوێژدا هەمووی بەرەواژ دەبێتەوە لە ئەزموونددا: مەدح و سەنای درۆزن تەپکەی ڕاوکردنە. کەسێکی مێشکی عەمەلە بە وڕێنەی بەنگکێشانە بۆ خۆی

بدزێتەوە، بیەوێت و نەیەوێت، هەر دەکێشێتەوە بۆ سەرکوت کردن و دەست و پێ بەستن چونکە ئەگەر وەها نەکات و پەندە ناعەمەلیەکانی ببنە دەستووری مامڵەت کردن لەگەڵ کرێکار یەک حەفتە بەردەوام نابێ لەسەر سەکۆی پەندیاری. ئەو بۆیە بە کرێکار دەڵێ «خاڵە» هەتا چوێلەکانی بۆ بگرێ نەک خۆی چوێلکە بگرێ بۆ کرێکار.

لە مانگی تشرینی ١٩٩٦ کتێبێکی بە ناونیشانی «المخابرات السوفیاتیة من الداخل: الاسطورة والواقع» بە قەڵەمی ڤلادیمیر کوزیشکن کەوتە دەستم و خوێندمەوە. ئەگەر دەیەکی ئەو کتێبە ڕاست بێ دیسانەوە زیادە لە پێویست... ئەو هەموو خواری و بێقانوونی و ستەم و سووک کردنی خەڵق، هیچی ڕەنگ و دەنگدانەوەی هۆی بەرهەم نەبوە تەنانەت ڕاڕەویشیان پێکتردا ڕەت نابن. هەرچی هەیە لە سەروچاوەی دڵ و دەروونی دەسەڵاتدارەکانی دەوڵەت زەنەی کردوە و لەوانەوە سەرەژێر بۆتەوە بۆ کاربەدەستانی حکومەت.

چ لە سۆڤێتستان بێت و چ لە شوێنێکی دیکە بێت، هۆی بەرهەم و نابەرهەم لە خۆوە چاکە و خراپە ناکەن. بوونیشیان خەڵقی مرۆیە کە لە کاریشیان دێنێت ڕۆحیان بەبەر نایەت مەگەر خۆی زیندوو بێت وەک وڵاخ و شەهێن و تاژی. مرۆ لە سەرەتای خەڵق کردنی هۆیەک لە هۆیەکانی بەرهەم هێنانەوە نیازی دەروونی خۆی و بەرژەوەندێکی ڕەچاوی کردبێ لەو ئامێرەی دەپێچێت نەک ئامێر مرۆ پەت دەکات بۆ ئەو بەرژەوەندەی لەو ئامێرەوە بەدەست دەکەوێت: ڕاستە بڵێین بابایەکی سەنعەتکار مەهارەتی خۆی بەکاردەهێنێ لە دروست کردنی ئامێرێک بەکەڵکی مرۆ بێت و بەوەدا دەشێ بگوترێ سنعەتکار پێی دەکرێ سواری مجێزی خەڵق ببێت تا ئەوەی پسپۆڕانی پۆشاک و خۆراک و کەیفەمەنی هەموو عومریان بەسەر دەبەن لە ڕام کردنی ئیرادەی ملیۆنەها کەس، بە جۆرێکیش ئەسیریان دەکەن دەبنە قوڕەچەورەی ناو لەپیان.

ڕەنگە لەو نموونانەی هێنامنەوە بە بابەتی ئەوتۆ کە هۆی بەرهەم پێوەندی پێوە نییە، هێندێکیان تا ڕادەیەک سەروکاری لەگەڵ هۆی بەرهەم و ئامێری سازاندن هەبێت، بەڵام دیسانەوە نموونەکانی و هۆیەکانی بەرهەم و ئامێرەکانی گشتیان زادەی هۆش و ئیرادەی مرۆن: پەیکەرتراشێک وەیان نیگارکێشێک کە لە کاخ وەیا کەنیشتە مەڕمەڕ و فرچە و چەکوچ و بۆیاخ و نازانم چی بەکاردەهێنێ ئیرادەی خۆی زاڵ کردوە بەسەر ئەو شتانەدا کە زووتر شتەکان مرۆ دروستی کردبوون: سەرێک لە قورئان خوار بکەوە کە لە ماوەی سیساڵێکدا دوو دەوڵەتی هەرە زلی ڕۆژهەڵاتی سەرەنگرێ کرد، تاکە یەک پیتی نییە بەند بێ بە غەیری دڵ و زمانی پێغەمبەرەوە تا ئەوەی لە سەرەتادا نەشدەنووسران. بەر لە قورئان دەریا دەریای شیعر و پەندی شاعیر و کاهینەکان، لە وڵاتی ڕەملستانی عەرەب، هیچ کارگەیەک نەبوو مەگەر حوشتر و خورما ئەو جۆرە حیکمەتە و هەستەی وەها ورد و نازک بتەنێتەوە. چەندێکی ئەم دێڕە شیعرە لەگەڵ خۆمدا دەڵێمەوە، کە نازانم خاوەنەکەیشی کامیانە، دڵم مێرووڵان دەکات:

سئمت تكاليف الحياة ومن يعش

ثمانين حولا لا أبالك يسأم

یان لە بوارێکی دیکەوە دەڵێ:

رأيت المنايا خبط عشواء من تصب

تحته ومن تخطئ يعمر فيهرم

یان کە تەعبیر لە واقیع دەداتەوە:

ومن لم يذد عن حوضه بسلاحه

يهدم ومن لا يظلم الناس يظلم

شیعری ئەوتۆ، پەند، بەستە، بالۆرە، لاوک، عەتابە، ئایای، ئەڵلاوەیسی، هەبوو نەبوو کەس لە خوا گەورەتر نەبوو، ساڵحی نسۆی قاوەچی و کەژ، کاکە مەم و زین هیچی خزمایەتی نییە لەگەڵ ئامێر و سەرمایە و گۆرانی هۆی بەرهەم... لەمانە گرنگتر زمانی ئاخاوتن کە نەتەوان لە یەکتر دڕدۆنگ دەکات مادەم دوو جیرانی خاوەن دوو جۆرە زمان بن، بە خۆی و بەو هەموو وشەسازی و ڕێزمان و ڕستە و دەستەواژەی تێدایە مەخلوقی سەد لە سەدی ئادەمیزادە چونکە هیچ کامێکی غەیری هۆش و ویژدانی مرۆ دەخلی نەبوە بەسەر پەیدا بوونی، تەنانەت زمان پتر ئەولادی مرۆیە لە کوڕ و کچەکانی چونکە لەشی منداڵ بە خۆراکی دایکی دەرسکێ خۆراکیش بریتییە لە گۆشت و سەوزە و ئاو و کمێک خوێ. ئەم نیسبەتەی زمان لەگەڵ ئاخێوەر، هەر خۆیەتی درێژ دەبێتەوە بەرەو دوارۆژ و چەندین کەڵی لێ دەبێتەوە وەک: گۆرانی، حیساب، هەندەسە، پزیشکی، فەلسەفە...

خولاسە هەرچی ئەدەب و زانست و هونەر هەیە زادەی دوو کاریگەرن ١-بڕشتی هۆش ٢- توانای ئاخاوتن... دیارە هەمان دوو کاریگەر خۆیانن دەبنە درۆزن و جنێودەر و عەوامخەڵەتێن و قۆڵبڕ و ستالین و هیتلەر و سادیست و مازۆخی و نەرجسی و خۆفرۆش و وەتەنفرۆش... لەم لێکدانەوەیە و هەرچی وەک ئەو هەیە دەردەکەوێ [بێ قسەی منیش هەر ئاشکرایە] سەرلەبەری باوەڕ و زانست و هونەر و داهێنان و دۆزینەوە یەکسەر و سەرانسەر لە ماکی «مرۆڤایەتی» دەزێتەوە، هۆی بەرهەمیش چ داس بێت و چ فابریقەی زەڕڕە بێت و چ بووکەشووشەی ساوایان بێت فەرقیان نییە لەگەڵ قسەی دەم کە زادەی مرۆیە.
هەرگیزاو هەرگیز بەر لە پەیدابوونی مرۆ، بە خۆی و وزەی هۆش و لەباریی دەست و پەنجەکان و لەشیەوە، لە ئیمکاندا نەبوە «کۆمەڵایەتی» ی سەر بە تەئریخ پەیدا ببێت. کە دەشڵێم «سەر بە تەئریخ» لەگەڵ ئەم ڕاستییەی کە تەئریخ و کۆمەڵایەتی یەک شتن، مەبەستمە بەعزەک لە مەهارەتی وەک هێلانەی قوڵتە و شانەی هەنگ و تەرزە فێڵێکی غەریزەی جانەوەران دەرهاوێژم لە جغزی «تەئریخ - کۆمەڵایەتی» کە بەڕاستی جودایە لە ڕەفتار و کرداری جانەوەری غەریزەداری بێهۆش، لەو ڕووەوە کە کاری غەریزە گۆڕان هەڵناگرێت و هەتا سەدهەزار و پێنجسەدهەزار ساڵیش و بەولاوە تریش هەر خۆی دووبارە دەکاتەوە، کاری مرۆ بەهۆی لێکدانەوەی هۆش بەبەریەوە هەیە لەباری لەباردا دەوروبەر بگۆڕێت بە ئامێر و بە قانوون و بە خانوو و بە باوەڕ و بە گۆشتی بەرازیەوە. چی بوە لە گۆڕانکاریی دەروون و دەرەوەی مرۆ بە خانە و مۆسیقا و ساحەی گۆڵفیەوە بەرهەمی یەکسەری هۆشە. لایەنی غەریزە کاری ئاسایی

خۆی دەکات وەک هی جانەوەر، نەشمدیتوە نووسرابێ غەریزە دەوری هەبووبێ لە فراژووتنی ژیاری مرۆ... دەمێنێتەوە مەڵبەندی هەستی شەشەم و چەندەم و مەڵبەندی جیهانی دەروون و هۆشی ون کە جارێ ئەو مەڵبەندانە خەبەرێکیان بە من نەگەیشتوە لەبارەی هەبوونی پێوەندییەک لە نێوان چالاکییان، بە چاکە یا بە خراپە، و هێزی هۆشی ئاگاداری مرۆ... بەهەمەحاڵ ئەم لایەنەی وا پەنامەکی کە نەزانین دەخلی بەسەر هۆشەوە هەیە یان نییە هەر بە جارێ کەڵکی دەبڕێ لەوەی سەروکارێکی هەبێ لەگەڵ ئامێر و هۆی بەرهەم.

سیفەتی «زاتی» بوونی مرۆ، پێبەپێی پێشکەوتنی زانست و تەکنیک [بە تایبەتی لەوەتەی بیردۆزیی «نسبیة» تێکەڵ بە ژین و ژیار بوە] گەیشتە ئاستێک پێویستی بوو بە ئالەتی ئەوتۆ لە خۆی هەستیارتر بێ، لێرەوە زاناکانی ئاسمانگەڕی شوێنێکی هەمواریان دەستنیشان کرد بۆ دابەزینی کەشتییەکی ئاسمانی کە لەسەر مانگ دەسووڕایەوە و جێی لەباری نەدەدۆزیەوە... ئێمە جارێ لە سەرەتاکانی فتوحاتی زانستی مرۆین: لەو دەمە تێفکرە کە مرۆ لە خێرایی تیشک تێدەپەڕێ [وەک بڵێی دەچێتە ئەو دیوی جیهانی ماددی...]. زەمانە لغاو دەکات بۆ بەر خوازی خۆی... دەچێتە ناو زەڕڕە... دەڕوا بۆ دوارۆژ... هەڵدەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوو. ئێمەش خەریکین وەک بوتپەرست بایەخ و پیرۆزی بۆ هۆی بەرهەم ساختە دەکەین هەر هەتا، لەسەر ڕووی کاغەز، کرێکار و وەرزێر ببنە حکومەت کە دەزانین و دەبێ بزانین پرۆلیتاریا تا ئێستاکەش لە وڵاتی پێشکەوتوو ناتوانێ ببێتە مامۆستای زانکۆ یان ئەندازیاری جیهانی ئاتۆم یان سەرۆکی سپا یان پارێزگاری شارێکی وەک دهۆک [لە ئەوروپا]. خولاسە هەتا وەرزێر و کرێکار لە قەپێلکی پرۆلیتاری دەرنەچن ناتوانن ببنە حکومەت، بەڵێ لە وڵاتی پێشکەوتوو هەموو مافێکی پارێزراوە و قسەی هەڵدەگیرێتەوە و لە دەنگدانی هەڵبژاردنی نوێنەران دەتوانێ حکومەت برمێنێ و حیزبێکی دیکە بکات بە حکومەت. ڕۆژێکیش دێت [با بڵێین دوای ١٠٠، ٢٠٠ ساڵ] لزوم نامێنێ بە هێزی ماسوولکەی ئادەمیزاد چونکە ئامێری فەننی ئەوسا لە مرۆ شارەزایانەتر کارسازیی هەموو پێداویستێک دەکات. ڕاستییەکەی دروشمی چەکوچ و داس کە زێدە سەرەتایی و ناجۆرن بەینێکە زڕ بوون. هەر نەبێ ئامێرێکی پێشکەوتووتر ببێتە سەرپەرگ، دەنا ڕێ دەبێ بگوترێ لەلایەن عەقیدەشەوە پێویستە بوتەکانی بەر لە ١٤٠٠ ساڵ دەپەرستران بگەڕێنەوە بۆ حورمەتی ئەوسایان چونکە مخابنە گاسن ناز بکات بەسەر تراکتۆردا و چەکوچیش گاڵتە بەو ئامێرە نوێیانە بکات کە ناویشیان نازانم چ قەیدی دەکرد قەڵەم یەکێک بوایە لەو دروشمانە؟ تۆ بڵێی تۆمەتی بۆرجوازیەتی وەپاڵ بدرێت؟ ئەدی چ دەڵێیت ئەگەر دینداران دروشمی زەرگ و دەفیان دانا لەجیاتی؟

ڕاستییەکەی، هەڵگرتنی شکڵی چەکوچ و داس خۆی لە خۆیدا هێمایەکی زێدە بەهێزی هەیە بۆ جۆری بیرکردنەوە و کردار و ڕەفتاری خاوەنەکانی ئەو دروشمە. جارێ بەر لە هەموو شتێک بایەخیان بایی پوولێک نەداوە بە زانست، هونەر، فەلسەفە، جوانکاری. کە ئەگەر ئەمانە نەبوونایە فکری سەر بە پرۆلیتاریا نە دەرسکا لە پزدانی کۆمەڵایەتی: ٥٠٠٠ ساڵ بوو چەکوچ و داس لە کاردا بوون تاکە کەسێک نەهات بەستەیەکی بە هیچیان هەڵبلێ. عەمەلە و ڕەنجبەر لە ناچارییەوە نەبایە یەک تۆپە قوڕیشیان پێدا نەدەدان (مەرج نییە چەکوچ و داس لە ئاسن دروست کرابن).